

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

cogito

SAMİH RIFAT

herakleitos

bir kapalı söz ustasıyla
buluşma denemesi

HERAKLEİTOS

Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi

Samih Rifat (1945, Ankara - 2007, İstanbul) Saint-Benoît Lisesi'ni ve İTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Üniversite yıllarından başlayarak çeviriye yöneldi; ilk çevirilerini 80'li yıllarda *Yazko Çeviri* dergisinde yayımladı. René Char, Jacques Prévert, André Verdet, Jean Follain, Paul Valéry, Kavafis, Le Corbusier gibi ozan/yazar'lardan çeviriler yaptı. Yine üniversite yıllarında fotoğrafçılıkla ilgilendi. 80'li yıllardan başlayarak çeşitli dergilerde, yazdığı yazılara eşlik eden fotoğraflar yayımladı; belgesel filmler çekti. Pek çok önemli serginin küratörlüğünü ve danışmanlığını üstlendi.

Yapıtları:

Herakleitos, Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi, YKY, 1998; *Ada*, Sel Yayıncılık, 2002; *Akla Kara Arası*, YKY, 2002; *Çocuğu Anlat Bana-Bütün Şiirleri*, YKY, 2010.

Çevirileri:

Mimarlık Öğrencileriyle Söyleşi, Le Corbusier, YKY, 1993; *Altın Yağmur*, Mabeyinci Pavlos, Adam Yayınları, 1997; *Adriana Mater*, Amin Maalouf, YKY, 2006; *Uzaktan Aşk*, Amin Maalouf, YKY, 2002; *Yolların Başlangıcı*, Amin Maalouf, YKY, 2004; *Yüzüncü Ad*, Baldassarre'nin Yolculuğu, Amin Maalouf, YKY, 2000; *Ursule Mirouet*, Honoré de Balzac, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007; *Üç Öykü*, Gustave Flaubert, Can Yayınları, 2007; *Saf Bir Yürek*, Üç Öykü I, Gustave Flaubert, Can Yayınları, 2005; *Konuksever Aziz Julien Söylencesi*, Üç Öykü II, G. Flaubert, Can Yayınları, 2005; *Kriton ya da Görev Üstüne*, Platon, Can Yayınları, 2005; *Mutlak Peşinde*, Honoré de Balzac, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005; *Louis Lambert*, Honoré de Balzac, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004; *Tramvay*, Claude Simon, YKY, 2003; *Ezgiler Ezgisi*, Neşideler Neşidesi, Okuyan Us Yayın, 2002, Can Yayınları, 2008; *Modeste Mignon*, Honoré de Balzac, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006; *Bilmeceler (Kehanetler)*, Leonardo da Vinci, Sel Yayıncılık, 2001; *Gece Yazı*, YKY, 1994; *Sokrates'in Savunması*, Platon, Koç Kültür Sanat, 2002; *Ne Var Ne Yok*, Beş Film Ayrıntısında Bir Günüün Öyküsü (Ve Yetişin), Vladimir Mayakovski, Sel Yayıncılık, 2000; *Japon Yelpazeleri İçin Yüz Tümcce*, Paul Claudel, YKY, 1999; *San Marco'nun Betimi*, Michel Butor, YKY, 1999; *Yaramaz Çocuklara Masallar*, Jacques Prévert, YKY, 1995; *Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün*, Yorgo Seferis, YKY, 1997; *Sanat Her Zaman Yalan Söylemez mi?*, Konstantinos Kavafis, YKY, 1993; *Çok Eski Bir Günbatımı Osmanlı Öncesi İstanbul'undan Seçme Şiirler*, Adam Yayınları, 1999; *Abidin Dino ya da Kanatlanan El*, Jean Pierre Deleage, YKY, 2007; *Ayasofya'nın Betimi*, Mabeyinci Pavlos, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

*Samih Rifat'ın
YKY'deki kitapları:*

Herakleitos - Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi (1998)

Akla Kara Arası (2002)

Çocuğu Anlat Bana - Bütün Şiirleri (2010)

SAMİH RİFAT

Herakleitos

Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi

Herakleitos
Diogenes Laertios
Maurice Blanchot
René Char

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://fantey.org>

Yapı Kredi Yayınları - 1113
Cogito - 78

Herakleitos - Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi / Samih Rifat
Desenler: Abidin Dino

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Sayfa tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu Organize San. Bölgesi 1. Cad. No: 16 Ümraniye-İstanbul
Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07-08 • www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 31345

1. baskı: İstanbul, Kasım 1998
5. baskı: İstanbul, Şubat 2018
ISBN 978-975-363-962-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2012
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi • 7	
Metin ve Kaynaklar • 11	
Diogenes Laertios'a Göre Herakleitos • 15	
Metin ve Çeviri Sorunları • 24	
Herakleitos - Parçalar • 29	
Çeviri Notları	
Herakleitos Üstüne İki Çağdaş Metin:	
Herakleitos (Maurice Blanchot) • 85	
Ephesoslu Herakleitos (René Char) • 97	

Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi

Kısa süre önce, güneşi bütünüyle resimleyen ilk büyük ressamın Le Lorrain olduğunu okudum. Poussin ve Georges de la Tour'la birlikte, çok sevdiğim bir düşünceye getiriyor beni Le Lorrain... Üçü de birkaç yüzyıl boyunca arka plana itilmiş, tarih onları unutmuş. Sonra da şaşkınlıkla bu yokluğun farkına varılmış. İşte bunun gibi, gizemli bir biçimde bize geri gelen şeyler var. Yaşam sanki büyük bir çember, ve böylece Sokrates öncesi düşünörlere yaklaşıyoruz. Sokrates değil yaklaştığımız, ne de Katon. Herakleitos'a yaklaşıyoruz daha çok, bizim olan bir dille...

Herakleitos'a bundan iki binyıl önce "Güneş bir insan ayağı kadar" dedirten sözcük kurgusunu anlamayı hiç denediniz mi bilmiyorum. Sanki bu sabah yazılmış gibi; bizim şiirimiz bu... Neden? Onu taklit etmeye çalıştığımız için değil, ama sanırım kapalı bir çember olduğumuz için. Yüzyüze gelmiş iki uç gibiyiz, biten bir dönemle birlikte.

Bu çemberin sonuna çağdaşlarımızla geldik, ressamlarımızla, Picasso olsun, Mondrian olsun... Ama iş söze gelince, adlandırılması gerekenlere gelince, aynı dille, aynı sözcüklerle konuşmak zorundayız. Bu da çok heyecan verici bir şey; ölümden çok daha güçlü, inanışlardan da, bağılılıklardan da, boşinançlardan da...

Ondan saklanmış çok yollar var insanoğlunun önünde; bunu anımsasaydı, yürüyemezdi bile...

René Char'la yaşamı boyunca yapılmış az sayıda söyleşilerden birinde, –birkaç yıl önce Türkçeye çevirip yayımladığım bir söyleşide– rastladığım yukarıdaki satırlar, bana ilk kez Herakle-

itos'un kapılarını açtı diyebilirim. Herakleitos adını ilk kez duyuyor değildim kuşkusuz; benim gibi lise yıllarımdan başlayarak antik dünyaya ilgi duyan, gençliğinde –belki de her şeyden çok– Homeros’la, mitologyayla, ilkçağ ve Anadolu arkeolojisiyle ilgilenen biri için oldukça tanıdık biriydi Herakleitos. Ünlü *Parçalar*’ının Fransızca çevirilerini oldukça erken okumuş, yine genç yaşlarda Marksçı düşüncenin ve “diyalektik” sözcüğünün büyüüne kapıldıktan sonra da ilerici bir dünya görüşünün biraz uzak, biraz karanlık bir öncüsü gibi aklımın ve yüreğimin bir köşesinde saklamıştım bu ulu Efesliyi.

Gelgelelim Char’ı okuyana kadar bu kapalı ve biraz gizemli adamın çok fazla tadına varamamış, tümcelerinde saklı olduğunu yarım yamalak sezinlediğim derinlikleri çok da içime sindirememiştim. Halikarnas Balıkcısı’nın ilkçağ Anadolu düşüncesini anlatırken yinelemeyi sevdiği *Panta Rhei* (her şey akar) sözü heyecan vericiydi kuşkusuz (Herakleitos hiçbir zaman böyle dememiş olsa da); “suyunda iki kez yıkanılabilen ırmak” da oldukça çarpıcı, zarifliğiyle etkileyici bir eğretilme. Ama Herakleitos’un sözcüklerine döküldüğünde, pek de aynı açıklıkta ortaya konmuyor bu düşünceler. Tuhaf bir dili ve anlatımı var Efeslinin; o ünlü “karanlık” nitelemesine neden olan ve daha kendi çağında onu anlaşılabilir kılan, kapalı bir biçemi var. Felsefesine girmeye ve felsefecilerin bu kapalı sözlerden ne anladığını görmeye kalkıştığınızdaysa karşınıza neredeyse tüm bir felsefe tarihi çıkıyor. Efeslinin aforizmalarıyla uğraşmamış felsefeci yok gibi. Önce Antik Çağ düşünürleri, sonra da Batı felsefesinin büyük ustaları, Hegel, Nietzsche, daha yakınlarda Bergson, Heidegger ve daha niceleri. Konu, sıradan ölümlüler için kavranması zor boyutlara ulaşıyor.

Char’ın bakış açısından yaklaştığınızdaysa, her şey ansızın değişiyor. Efeslinin sözü, başka boyutlar, başka anlam katları kazanıyor birdenbire. Bir söz ustasıyla, yaman bir söz kurgucusuyla karşı karşıya olduğunuzu duyumsuyorsunuz; elinizdeki çevirilerin tatsız, yetersiz ya da en azından söylemin “yanına düşmüş” çeviriler olduğunu anlıyorsunuz ve Herakleitos, başka yollardan, başka bilinmedik patikalardan sızıyor bu kez yüre-

ğinize. Çok uzaklarda kalmış bir zamanın düşünürü, felsefenin değil de sanki şiirin araçlarıyla geliyor size doğru. Kapalı olduğu savlanan söz'ü, başka ışıklarla, başka yansımalarla açılmıyor, aydınlanıyor bir bakıma.

Elinizdeki kitap, böylesi bir bakış açısından, bu büyük kapalı söz ustasıyla buluşmayı ve onun sözünü, bir kez daha ve yeniden Türkçede kurmayı amaçlıyor. Çeviriden çok, bir “yeniden okuma” denemesi bir bakıma; ama bilimsel olmaktan çok şiirsel ya da en azından yazınsal bir okuma denemesi diyelim. Efeslinin, çoğu yerde bir kâhinin ya da bir yalvacıne benzeyen giz dolu, bilmecemsi söylemini, Türkçede, benzer bir söylemle vermeye çalışan bir deneme. Ne var ki, ben ne filologum ne de felsefeci; çevirileri özgün dilinden yapamadığıma göre de her şeyden önce sağlam bilimsel, filolojik verilere gereksinimim vardı bu iş için. Bu nedenle, bir dizi bilimsel çeviri ve eleştirel basımla, kimi “yazınsal” çevirileri bir araya getirip öncelikle bilimsel bir taban oluşturmayı ve çevirilerimi bu tabandan yola çıkarak kurmayı düşündüm. Bu da çok kolay olmadı; çünkü değişik bilimsel çeviriler, kolayca anlaşılır gibi görünen bölümlerden, kimi zaman taban tabana zıt anlamlar çıkarıyorlar, hiç umulmadık yerlerde tuhaf farklılıklar gösteriyorlardı. Böyle durumlarda, biraz çoğunluğun yeğlediği yorumlara yönelerek, biraz da sağduyuma güvenerek bir seçim yapmayı, ama farklı çeviri ve yorumları da metin dışı notlarda okuyucuya aktarmayı yeğledim. Bu notlarda metinlerin alıntılandığı kaynakları da belirttim. Sonuçta çeviriye taban oluşturulan Fransızca ve Türkçe yapıtlar şunlar oldu:

- Jean Voilquin/Les Penseurs Grecs Avant Socrate, GF 1964
- Jean Bollack, Heinz Wismann/ Héraclite ou la Séparation, Minuit 1972
- Roger Munier/Les Fragments d’Héraclite, Fata Morgana, 1991
- Walther Kranz/Antik Felsefe (Çev. S. Y. Baydur) EFB 1976
- Wilhelm Capelle/ Sokrates’ten Önce Felsefe (Çev. Oğuz Özügöl) Kabalcı 1994
- Frédéric Roussille/Héraclite, Fragments, Ed. Findakly 1994

Bu kitaplar arasında, sevgili dostum Enis Batur'un bana tanıttığı Bollack-Wismann'ın yapıtının konuya en ilginç açılardan ve en kapsamlı biçimde yaklaşan çalışma olduğunu, ataklığı ve gözüpekliğiyle kimi zaman beni neredeyse ürküttüğünü, şaşırttığını ama yine de bana çok yararlı olduğunu söylemeliyim.

René Char metinleri, ozanın Pléiade dizisinde yayınlanan "Tüm Yapıtları"ndan çevrildi. Diogenes Laertios içinse elimde yalnızca bir çeviri, Robert Genaille'in 1965 GF basımı Fransızca çevirisi vardı; başka basım ve çevirileriyle karşılaştırma olanığım ne yazık ki olmadı. Kitabın sonuna eklediğim Maurice Blanchot metniniyse, yazarın *L'Entretien Infini* adlı yapıtından aldım; oldukça terleyerek çevirdiğim ve bana –yer yer– en az Herakleitos kadar zor ve kapalı gelen bu metni de, bir dizi kararsızlığın ardından, taşıdığını düşündüğüm sayısız tad ve şaşırtıcı ışıklar nedeniyle, kitaba katmadan edemedim.

Roger Munier, Herakleitos çevirisinin önsözünü "Her çeviri bir yorumdur; bu elinizdeki de kuralı bozmaz" diyerek bağlamış. Biraz katılıyorum ona sanırım; özellikle de Herakleitos söz konusu olunca. Bırakın çevirmeyi, her yeni okuma, yeni bir yorum anlamı taşıyor Efeslinin yamacına vurunca. Karşınızda anlaşılmazlığı, kapalılığı baştan kabul edilmiş bir yapıt var. Ya da yanlış söyledim; böyle bir yapıt yok. Nedir ki Herakleitos'tan bize kalan. Bir kitabın kırıntıları yalnızca. Dilden dile, kitaptan kitaba, yorumcudan yorumcuya aktarıla aktarıla günümüze zar zor ulaşmış, bölük pörçük tümceler. Bir söylence-söylem. Ama ne yaman söylem ki kırıntılarıyla bile şaşkına çeviriyor insanı.

Samih Rifat
İstanbul, Aralık 1994-Kasım 1995

Metin ve Kaynaklar

Ne Herakleitos'un ne de Sokrates öncesi Yunan düşünürlerinden herhangi birinin hiçbir yapıtı, bütün olarak günümüze ulaşmamış. Uygarlığımızın belki en derin temellerini oluşturan ve var olduklarını, adlarını, içeriklerini bildiğimiz çok sayıda kitaptan bize, az önce de söylediğimiz gibi, yalnızca kırıntılar, irili ufaklı parçalar kalmış. Onlar da gerçi kâğıt, papirüs ya da deri üstünde yapmışlar bu zaman yolculuğunu ama aradaki binyılları ancak, yazardan yazara aktarılan, çoğu kez biçim değiştiren, yaralanan alıntılarla aşabilmişler. Demek ki nereden bakarsak bakalım, kırık dökük, eksik, yaralı bir malzeme var elimizde. Bir yapboz oyununun yalnızca birkaç parçası: Herakleitos için, koskocaman, üç bölümlü bir kitaptan geriye kalan yaklaşık yüz otuz parça. En uzunları bir iki tümceden, en kısıkları birkaç sözcükten oluşan yüz otuz yedi parça. Gelgelelim bu aktarım biçimi, bir de üstünlük saklıyor kendi içinde. Kalanlar ve aktarılanlar, Herakleitos'un kitabından özellikle yapılmış alıntılar; seçilmiş düşünceler, savlar, özdeyişler. Kimi zaman bir düşünceyi kanıtlamak, kimi zaman Herakleitos'un bir savını çürütmek, kimi zaman bir biçim özelliğini vurgulamak amacıyla seçilip alıntılanmışlar. Kitabın kendisi parçalanıp, yüz otuz raslantısal kâğıt parçası ulaşıyorsa günümüze, aynı şey olmazdı; yıkık bir yapının raslantısal bir biçimde toplanmış taşlarından çok daha anlamlı bir seçki var elimizde.

Herakleitos'un antik çağda epeyce ünlü kitabının, önce Efes'te Artemis tapınağına bırakıldığını, sonra da Krates adında biri tarafından Yunanistan'a (büyük olasılıkla bir kopyasının) getirildiğini söylüyor kaynaklar. İ.Ö. V. yüzyılın ikinci yarısında, Sofistler döneminde kitapların çoğaltılarak satılma-

ya başladığını biliyoruz. Sokrates, *Savunma*'sının bir yerinde, Anaxagoras'ın bir yapıtından söz ediyor ve bunun bir drahmiye, pazar yerinden satın alınabileceğini söylüyor. Hem Platon, hem de Aristoteles, Sokratesöncesi dönem düşünürlerinin yapıtlarını kitaplıklarında bulunduruyorlar, bu yapıtlardan alıntılar yapıp, kimi satırlarını kendi metinlerinde sözcüğü sözcüğüne yineliyorlar. Böylece Platon ve Aristoteles, bu dönem düşüncesinin tanınmasında, ilk ve en önemli kaynakları oluşturuyorlar.

Burada bir parantez açıp, bu kitapların biçimi üstüne de bir iki söz edelim. Bugün artık iyice alıştığımız, sayfalı, ciltli, kapaklı kitap biçimi *codex*, yaklaşık olarak İ.S. II. yüzyılda ortaya çıkmış bir biçim. Daha önceleriye kitabın kimi zaman levhalardan ama daha çok bir papirüs, deri ya da parşömen rulodan oluştuğunu biliyoruz. Tüm antik çağ yapıtları bu biçimde kitaplaşıyor; üstüne yan yana sayfalar biçiminde yazı yazılmış rulo, bir yandan bir yana sarılarak okunuyor, biçimine uygun kutularda saklanıyor, kitaplık raflarına da böyle giriyor. Çağdaş Batı dillerindeki ciltli kitap karşılığı *volume* sözcüğü de Latince rulo anlamı taşıyan *volumen*'den geliyor. Belki çok önemli olmayan ama antik çağ kitaplarından söz ederken unutulmaması gereken bir ayrıntı bu. Çünkü Mısır'da bulunan bir iki rulo kalıntısı ve İ.Ö. III. yüzyıla tarihlenen *Ölü Deniz Yazmaları* dışında hiçbir volumen'in günümüze ulaşmadığını yazıyor kaynaklar. Antik çağdan günümüze yalnızca *codex* biçimine aktarılmış yapıtlar ulaşabilmiş ne yazık ki. Bunların sayısı da çok fazla değil.

Sokratesöncesi felsefe üstüne yayınlanmış en önemli kaynak yapıtlardan biri, Aristoteles'in öğrencisi Theophrastos'un, öğretmeninin yüreklendirmesiyle yazdığı *Fizikçilerin Kanıları* adlı yapıtı. Theophrastos'un bu on sekiz ciltlik (on sekiz rulo mu demeliydik) kitabı kaleme alırken Platon'un *Akademia*'sında ve Aristoteles'in kitaplığında bulunan kitapları rahat rahat okuma, dikkatle inceleme olanağına sahip bulunduğu anlaşılıyor. İlkel, Tanrı, Evren, Jeofizik, Psikoloji, Fizyoloji gibi bölümler içinde, bu temel sorunları ilk kez çözmeye çalışan Sokratesöncesi düşünürlerin öğretilerini ayrıntılarıyla ele alan Theophrastos, bu çözüm denemelerini Aristo'cu felsefe açısından eleştiriyor (Herakleitos'un yazı biçimiyle ilgili en önemli ipuçlarından bi-

rini de, ileride göreceğimiz gibi, bu yapıttan alıyoruz). Ne yazık ki bu yapıtın kendisi de, doğrudan günümüze ulaşmıyor. Ama antik çağdan başlayarak, Avrupa ortaçağına dek uzanan ve eski düşünürlerin kanılarını sistemli bir biçimde ele alıp aktaran ya da eleştiren bir dizi yazar, hep bu kaynaktan alıyorlar malzemelerini. Yunanca *doxai* (kanı) sözcüğünden türetilen doxograf tanımıyla anılan bu yazarlar, kimi şeyleri bozup karıştırsalar da, hem Theophrastos'un bilgilerini bir biçimde geleceğe aktarıyorlar hem de öyküyü kendi dönemlerine dek genişletiyorlar. Ve çözümleri son derece zor, karmakarışık bir alıntılar ve alıntılarının alıntıları yumağı, ondokuzuncu yüzyıl filologlarının önüne dek geliyor. Bu bilmecenin içinden çıkan kişi, Hermann Diels adlı bir Alman filolog. Diels, genç yaşında yayımladığı *Doxographi Graeci* (Yunan Doxografları) adlı yapıtında, hem Theophrastos'tan önce İ.Ö. 50 yıllarında kaleme alınmış, yazarı belirsiz bir yapıta, sonra bu yapıttan İ.S. 100 yakınlarında yaşamış Aetius'un *Placita*'sına (Placita: ilkeler, kanılar), Sahte Plutharkos'un İ.S. 150 yılında yazılmış *Placita Philosophorum*'una ve Stobaeus'un (İ.S. 5.yy) *Eclogae*'sine giden ilişkiler zincirini ortaya çıkarıyor, hem de Theophrastos'un yapıtını, eldeki malzemeyle yeniden kuruyor. Diels'in 1903 yılında Berlin'de yayımlanan *Die Fragmente der Vorsokratiker* (Sokratesöncesi Düşünürlerin Fragmanları) adlı yapıtı bugün, antik çağda Theophrastos'un yapıtının taşıdığı saygınlığa benzer bir saygınlık taşıyor. Neredeyse hiç kimse, yüzyıl başından bu yana, bu yapıtın bilimsel yetkinliğini tartışmıyor; tüm çeviriler bu yapıttaki metinlere göre yapılıyor, tüm yorumlarda yine bu yapıttan yola çıkılıyor. Herakleitos da, benzerleri gibi, bu yapıtın sayfaları arasında bir kez daha diriliyor, gür ve bilmecemsi söylemini yeniden dünyaya duyuruyor. Artemision'un güneşli mermerleri arasında filizlenen bir düşünce serüveni, eksik, kırık dökük, yaralı da olsa, çok uzaklarda, Kuzey'in soğuk, yağmurlu kentlerinde çalışan bir bilim adamının el vermesiyle, yaklaşık iki bin beş yüz yıl sonra yeniden ilk biçimine, kitaba dönüşüyor.

Yunan felsefe serüvenini, çeşitli yönleriyle yapıtlarına aktaran, filozofların yaşamlarını konu eden başka yazarlar da var kuşkusuz: Aristoteles'ten başlayarak bir dizi antik çağ ve geç an-

tik çağ yazarının yapıtlarında, Efeslinin izlerini, sözlerini, yaşamıyla ilgili kimi bilgileri bulabiliyoruz. Bu yapıtlar arasında en ilginçiyse, Diogenes Laertios adlı bir yazarın, bir olasılığa göre Adana yakınlarındaki Laerte kentinde doğmuş bir Anadolulunun yapıtı.

Diogenes Laertios'a Göre Herakleitos

Herakleitos yaşamı, kişiliği ve yapıtı üstüne en önemli kaynak, Diogenes Laertios'un *Ünlü Felsefecilerin Yaşamları, Kuramları ve Sözleri** adlı ünlü yapıtı. Antik çağ felsefesi üstüne, İ.S. III. yüzyıl başlarında yazıldığı sanılan bu on kitaplık yapıtın yazarı üstüne ne yazık ki çok az bilgi sahibiyiz. Adı tartışmalı; nereli olduğu, nerede, ne zaman, nasıl bir yaşam sürdüğü kesin olarak bilinmiyor. Kitabı da çok eleştirilmiş bu gizemli yazarın; genel kanı, doğru dürüst bir biçemi olmayan, okuduklarını çoğu kez iyi anlamayan, yazma becerisi hayli düşük biri olduğu yolunda. Bir felsefeci ya da tarihçi gibi değil, bir romancı ya da öykü yazarı gibi davrandığı söyleniyor çoğunlukla; yanıltıcı sınıflandırmalar yaptığı, yinelenmelere düştüğü, ilişkileri, etkileşimleri esgeçtiği savlanıyor. Bütün bunlara karşılık Diogenes Laertios'un yapıtı, temel bilgi kaynağı niteliğiyle benzersiz, paha biçilmez değerde bir yapıt. "Keşke bir düzine daha Laertios'umuz olsaydı" diyor Montaigne. Alain de, Stoacılar'la ilgilenirken bir dizi sıkıcı yapıta başvurmak zorunda kaldığını söylüyor ve şunları ekliyor: "İşte o zaman öğrendim Diogenes Laertios'un ne sıkıcı ne de kötü kurulmuş bir yapıt olmadığını."

Gelin daha fazla gevezelik etmeden Diogenes Laertios'un onuncu kitabını açalım ve antik çağda Efesli Herakleitos konusunda bilinenleri, bu tuhaf tarihçinin kimi zaman canlı ve çarpıcı, kimi zaman biraz acemi kaleminden okuyalım:

Herakleitos; Blyson'un ya da başka bir söylentiye göre Heraklion'un oğlu. Ephesosluydu ve altmış dokuzuncu olimpiyat dolaylarında kırk yaşındaydı. Yüce duyguları olan, herkesten daha gururlu ve şu yazdığı satırların da gösterdiği gibi çevresini küçümseyen bir

* *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Diogenes Laertios, YKY, 4. baskı, 2010.

adamdı: "Çok bilgi akıllı olmayı öğretmez. Öğretseydi Hesiodos'a, Pythagoras'a, Xenophanes'e, Hekataios'a öğretirdi". Ona göre bilginin tek bir yolu vardı; o da nesnelerin özünü oluşturan logos'u iyi tanımaktı. Sık sık Homeros'la Arkhilokos'un yarışmalardan atılmaları gerektiğini ve sopa yemeyi hak ettiklerini söylerdi. Şu sözler de onun: "Yangın söndürmekten önemlidir ölçüsüzlüğü söndürmek" ve "Kentin duvarları gibi yasaları korumak için de savaşmalı ulus". Arkadaşı Hermodoros'u kentten sürdükleri için Ephesosluları acı bir dille yerdı: "Doğru olur tüm yetişkin Ephesoslular'ın öldürülmesi ve kenti küçük çocuklara bırakmaları, onlar ki Hermodoros'u, araların-daki en iyiyi kovdular kentten ve şöyle dediler: Kimse en iyi olmasın aramızda ya da gitsin başka yerde, başkaları arasında olsun". Kent için yasalar yapmasını isteyenleri, aşağılayarak geri çevirdi ve kentin uzun süredir çok kötü yönetsel törelerle yönetildiğini söyledi. Günün birinde Artemis tapınağının yakınlarına çekilmiş, çocuklarla aşık oynuyordu. Çevresini sarmış Efesliler de şaşkınlıkla onu izliyorlardı. "Ne şaşıyorsunuz reziller!" diye sordu onlara, "Yaptığım iş sizinle devlet yönetmekten daha iyi değil mi?". Sonunda öylesine insansevmez biri oldu ki, uzaklara çekildi, dağlarda ot ve bitki yiyecek yaşamaya başladı. Bu beslenme sonucunda bedeni su toplayıp şişince, doktorlara danışmak üzere kente indi ve bir bilmeceyle, yağmurlu bir havayı kuraklığa çevirip çeviremeyeceklerini sordu onlara. Doktorlar sorudan bir şey anlamayınca gitti bir ahıra kapandı, bedenini sığır gübresiyle kaplayarak gübrenin sıcaklığında bu suyu kurutmaya ve iyileşmeye çalıştı. Ama bu da bir işe yaramayınca altmış yaşında, bu hastalıktan öldü. Bense şu epigramma'yı yazdım onun üstüne:

"Hep şaşmışımdır Herakleitos'a, yaşamının
Nasıl acıya dönüştüğüne ve nasıl öldüğüne sonunda.
Acılı bir hastalık suyla kaplamış bedenini
Işığını söndürüp gölgeyle örtmüş gözlerini."

Hermippos'a bakılırsa doktorlara, bu suyu barsaklarımı bastırarak çıkarabilir miyim diye sormuş; onların olumsuz yanıtı üstüne de gitmiş güneşin altına yatmış ve çocuklardan onu gübreye kaplamalarını istemiş. Bu ilacın verdiği bitkinlikle ertesi gün ölmüş ve

kentin meydanına gömülmüş. Kyzikoslu Neanthos ise bu bulandığı gübreyi bedeninden temizleyemeyip meydanda öylece oturup kaldığını ve bu değişim onu tanınmaz duruma soktuğu için de köpeklerle yem olduğunu söylüyor.

Daha genç yaşta, şaşırtıcı biriydi. Gençken hiçbir şey bilmediğini söylerdi; bir yetişkin olduğundaysa her şeyi bildiği savındaydı. Kimse-nin öğrencisi olmadı, kendi başına araştırdı ve her şeyi kendi kendine öğrendi. Yine de Sotionus, Xenophanes'in öğrencisi olduğu yolunda bir söylenceyi aktarıyor ve Ariston'a bakılırsa ödemlerinin iyileştiğini ve başka bir hastalıktan öldüğünü söylüyor. Hippobotos da aynı kanıda. Herakleitos'un olduğu söylenen kitap, baştan sona doğadan söz ediyor ama üç bölüme ayrılıyor: evren üstüne, politika üstüne ve tan-rıbilim üstüne üç bölüm. Bu kitabı bilerek, anlaşılmasız sözlerle yazmış, yalnızca yetkin insanlar okuyabilsin, halkın ağzına düşüp küçümsen-mesin diye ve götürüp Artemis sunağına bırakmış, sunu niyetine.

Timon şöyle betimliyor Herakleitos'u:

“Onlardan biri, gür sesli ve kibirli Herakleitos
Bilmecelerle konuşan, atıldı öne...”

Theophrastos, bir tür hüznün etkisi altındaymışçasına bitme-miş ya da çelişik tümceler yazdığını söylüyor. Antisthenes, Kalıt-lar'ında ruh soyluluğunun bir kanıtını vurguluyor: yönetimi kardeşi-ne bırakıyor Herakleitos. Kitabı öylesine ünleniyor ki bir dizi yandaş düşünüyor ardına; bunlara Herakleitosçular deniyor.

İşte kaba çizgileriyle kuramları: Ateştir her şeyi yaratan ve her şey ona dönüşür. Her şey, yazgısına boyun eğer. Dünyanın tüm uyu-munu yaratan devinimdir. Her yerde ruhlar ve cinler vardır. Dünya-daki her şeyden söz ediyor ve güneşin tam görüldüğü büyüklükte olduğunu söylüyor. Sonra da şöyle diyor: “Ne kadar yol gitseler ula-şamazlar ruhun sınırlarına”. Kendini beğenme, kutsal hastalık onun için; görmeyse yanıltır insanı. Kimi zaman kitabında öylesine açık, öylesine aydınlık bir biçimde anlatıyor ki söylediklerini, en az işlek kafa bile izleyebilir düşüncesinin çizgisini. Kısa ve öz söyleyişi, dü-şünce zenginliği, taklit edilir gibi değil.

Şimdi de kuramlarının, kitabın her bir bölümünde nasıl ortaya konduğuna bakalım. Ateş temel bir öğedir ve her şey, ateşin deği-

şimleriyle oluşur, azalmasıyla ya da yoğunlaşmasıyla. Yine de hiçbir şeyi çok aydınlık biçimde açıklamıyor. Örneğin her şeyin, zıtların karşı karşı gelmesiyle olup bittiğini ve her şeyin bir ırmak gibi aktığını söylüyor. Ona göre evren sınırlıdır ve tek bir dünya vardır; ateşten yaratılmıştır ve kimi dönemlerden sonra yeniden ateşe dönecektir, sonsuza dek. Yazgı, bunu böyle istemektedir.

Karşıtlar arasında yaratıyla sonuçlanan bir çekişme vardır, savaş ve kavga deriz buna; öteki, tutuşup yanmayla sonuçlanansa uyum ve barış adını alır. Yukarıya ve aşağıya doğru devinim, dünyayı şöyle yaratır: ateş yoğunlaşır sıvı durumuna gelir, su yoğunlaşır toprak olur; aşağı doğru devinim dediği budur. Ters yönde de toprak erir, suya dönüşür ve ondan da geri kalan her şey biçimlenir; çünkü her şeyi deniz suyunun buharlaşmasına bağlar. İşte yukarı doğru devinim dediği de budur. Demek ki topraktan ve denizden gelen buharlaşmalar vardır; bunların kimileri aydınlık ve saf, kimileri karanlıktır. Ateş, özünü birincilerden alır, suysa ikincilerden. Havaya gelince, onun doğasını açıklamaz. Buna karşılık bize dönük duran gökkubbede petek benzeri yuvalar olduğunu söyler. Bu yuvalarda aydınlık buharlaşmalar toplanır ve ışık oluştururlar; bunlar yıldızlardır. Güneşin ışığı, en parlak ve en sıcak ışıktır. Öteki yıldızlar, dünyadan daha uzaktadır, bu yüzden parıltıları daha az canlı ve daha az sıcaktır; ay ise saf bir yerde bulunamayacak kadar yakındır dünyaya. Güneş, tersine, parlak ve saf bir yeredir ve bizim ölçümümüzde bir uzaklıktadır. Bu yüzden daha sıcak ve daha parlaktır. Yuvalar yukarı dönük olduğunda güneş ve ay tutulmaları meydana gelir. Ayın, her ay izlenen evreleri, yuvasının kendi çevresinde yavaş ve sürekli biçimde dönmelerinden doğar. Günler, geceler, aylar, mevsimler, yıllar, yağmurlar, rüzgârlar, vb. değişik buharlaşma biçimlerinden doğarlar. Güneşin çemberinde ışılan aydınlık bir buharlaşma, gündüzü verir bize, tersi bir buharlaşmaysa geceyi. Işıktan doğan sıcaklık, yazı verir, karanlıklardan doğan ve biriken nem, kışı getirir. Herakleitos, bütün öbür olguları, benzer nedenlerle açıklıyor. Yeryüzünün doğasının ne olduğunu söylemiyor, sözünü ettiği yuvaları da tam olarak açıklamıyor. İşte kuramları bunlar.

Sokrates'e ve -Ariston'a göre- Euripides'in ona bulduğu kitabını okuduktan sonra söylediklerine gelince, bundan Sokrates'in yaşamını anlatırken söz ettim. Öte yandan Seleukos'un dediğine baki-

İrsa, Krotona'lı bir dilbilimci, Dalgıç adlı yapıtında, Herakleitos'un kitabını Yunanistan'a ilk kez Krates adında birinin getirdiğini belirtmiş ve kitabın sularında yüzebilmek için dalgıç olmak gerektiğini eklemiştir. Kimi zaman Musalar, kimi zaman Doğa Üstüne adlarıyla anılıyor bu kitap; Diodotos, Yaşam Yolculuğu İçin İyi Bir Dümen adını veriyor. Başkaları Töreler Bilimi ya da Şeylerin Düzeninin Açıklanması diyorlar.

Anlatıldığına göre neden hiç konuşmadığını soranlara: "Sizin gevezelik etmenizi engellemek için" yanıtını vermiş. Darius, onunla görüşmek istemiş ve aşağıdaki mektubu yazmış:

*Kral Darius, Hystaspesoğlu,
bilge Ephesoslu Herakleitos'u selamlar.*

"Anlaşılması ve açıklanması zor bir kitap yazmışsınız. Sözcüğü sözcüğüne ele alınırsa, dünya, evren ve evrende meydana gelen olgular üstüne bir incelemeyi kapsıyor sanki bu kitap ve bu olgular, tanrısal bir devinimle açıklanıyor. Ama kitabın birçok bölümü yarım bırakılmış, öyle ki Yunancayı çok iyi bilen kişiler bile yazdıklarınızın gerçek ve doğru yorumu konusunda kuşkudalar. Bu nedenle Kral Darius, Hytaspesoğlu, sizi dinlemek ve Yunanca öğretinizden pay almak istiyor. Tez elden gelip sarayımda beni görün. Çünkü Yunanlılar, filozoflara yeterince saygı göstermeme alışkanlığını edinmişler; onların öğrettiği, dikkatle ve gayretle incelenmesi gereken güzel kuramları küçümsüyorlar. Ama benim sarayımda, ilk sırada olacaksınız; karşınızda her gün gayretli bir dikkat, dikkatli bir konuşma arkadaşısı bulacaksınız ve özdeyişlerinize yaraşır bir yaşama kavuşacaksınız."

İşte bu da Herakleitos'un yanıt olarak ona yazdığı mektup:

"Yeryüzünde yaşıyan tüm insanlar, gerçekten ve adaletten aldığına uzaklaşıyorlar: o denli aptal ve kötü ruhlular ki, yalnızca açgözlülük ve kendini beğenmişlik çekiyor onları. Ama ben ki kötülük nedir bilmem, her zaman kıskançlığa neden olan şatafattan, gösterişten kaçınırım ve kibirden uzak durmak isterim, gelemem Pers ülkesine; burada hoşuma giden bir iki küçük şeyle yetinmeyi yeğlerim."

Bir krala karşı bile işte böyle davranıyordu bu adam. Öte yandan Demetrios, Eşadlılar adlı yapıtında aynı küçümser yanıtı, ona büyük değer veren Atinalılar'a da verdiğini ve Ephesoslular tarafından çok hor görülmesine karşılık ülkesinde kalmayı yeğlediğini yazar. Phalaralı Demetrios, Sokrates'in Savunması'nda ondan söz eder. Kitabını açıklamaya çok kişi girişmiştir: Anthistenes, Pontoslu Herakleides, Kleanthos, Stoacı Sphaeros, Herakleitosçu sanıyla anılan Pausanias, Nikomedes ve Dionysios. Dilbilgiciler arasında Diodotos'u sayabiliriz; o da kitabı Doğa Üstüne değil de Yönetim Üstüne adıyla anar, çünkü ona göre Herakleitos'un doğa konusunda tüm söyledikleri, yalnızca örnek olsun diye söylenmiştir. Hieronymos, iambos ozanı Skynthos'un Herakleitos'un kitabı üstüne yazdığı bir taşlamayı aktarır. Üstüne yazılmış çok sayıda epigramma, dilden dile günümüze ulaşmıştır. İşte bunlardan biri:

*"Ben Herakleitos'um, ne eza edersiniz bana aptal herifler!
Sizin için uğraşmadım ki, anlayabilenler içindi çabam
Bin kişiden yeğdir bir kişi gözümde, kalabalıksa ha var ha yok
Persephone'nin katında bile bunu bilir, bunu söylerim ben."*

Ve işte bir başkası:

*"Çabucak elini atma kilidine
Ephesoslu Herakleitos'un kitabının
Çok sarp bir patikadır bu saptığın
Baştanbaşa karanlık, siyah gölge
Ama bilen bir kılavuzun varsa korkma
Her şey aydınlanır, gün gibi olur önünde."*

Beş Herakleitos yaşamıştır. Önce bu sözünü ettiğimiz; sonra bir lirik ozan, on iki tanrıya bir övgü şiiri yazmıştır. Üçüncüsü Hali-karnassoslu bir ozandır ve Kallimakos, onunla ilgili şu epigrammayı yazmıştır:

*"Öldüğünü söylediler, Herakleitos
Tutamadım kendimi ağladım. O güzel
Günler geldi aklıma, konuşa konuşa"*

*Akşamı ettiğimiz, Halikarnassos'ta.
Sen de mi bir avuç toprak oldun sonunda!
Ama şiirlerin yaşıyor, yaşayacak;
Her şeyi, her şeyi dize getiren Hades,
Bak onların kılına bile dokunamaz.”*

(Çeviri: Oktay Rifat)

*Dördüncüsü Lesboslu'ydu ve bir Makedonya tarihi yazmıştı.
Beşincisi soytarının biriydi ve kitarayı bir yana bırakıp eğlence yazı-
larına vermişti kendini.”*

Diogenes Laertios'un öyküsü, Herakleitos'tan yaklaşık yedi yüzyıl sonra kaleme alınmış bir metin. Ve kim bilir ne kadar uzak, gerçek Ephesoslu'nun gerçek yaşamına. Ama ne olursa olsun anlatı, antik çağın bu büyük düşünce adamı üstüne bildiklerini bütünüyle özetliyor. Daha da önemlisi eldeki Herakleitos metinleriyle uyumlu bir kişilik çiziyor önümüzde. Söylence kişiyle metnin ardında belli belirsiz çizgilerle biçimlenen kişi, birbirini şaşırtıcı biçimde tutuyor.

Biz bu portreye somut bir iki çizgi daha eklemeye çalışalım; özellikle de Diogenes Laertios'un bilmediklerini ya da atladıklarını: Bilim adamları Herakleitos'un İ.Ö. VI. yy ortalarında doğduğu ve V. yy ortalarına dek yaşadığı kanısındalar. Walther Kranz, belki de biraz fazla kesinleştirerek İ.Ö. 540-480 yılları arasını veriyor. Çağdaşı düşünürler arasında adını anarak söz ettiği Xenophanes'ten genç, ona karşı çıkan Parmenides'ten yaşlıdır Herakleitos. Efesli, eski adıyla Ephesoslu bir soyludur; soyağacının bir söylence kahramanına, Atina kralı Kodros'a dek uzandığı savlanmaktadır. Babasının ölümünden sonra ona kalan rahiplik –ki sonradan kardeşine bırakarak çekilmiştir– ona ayrıcalıklar sağlamaktadır. Bu ayrıcalıkların en önemlilerinden biri de Eleusis'te yapılan Demeter törenlerine başkanlık etme ayrıcalığıdır. Kimi yazarlar, antik çağ gizemleriyle ilgisinin, bilici edalı söyleminin buralardan doğduğu kanısındalar. Kent ve kent yönetimi üstüne düşünceleri olduğunu biliyoruz. Kimi tarihçiler, tiran Melankomas'ı egemenliği elden bırakmaya ikna ettiğini ve böylece kente demokrasiyi getirdiğini yazıyorlar.

Ama bu Herakleitos'u tatmin etmiyor. Kalabalığı ve kalabalığın hırsını, açgözlülüğünü sevmiyor. Tuhaf yanlarını anlatan ve Diogenes Laertios'un aktarmadığı bir iki öykü daha var: Bir gün barış için ne gerektiğini sormuşlar. O da hatip kürsüsüne çıkmış, bir bardak su almış eline; üstüne arpa unu serpmiş, bir çöple karıştırmış ve içmiş. Sonra da hiç konuşmadan çekip gitmiş. Alçakgönüllü ve tokgözlü olmak gerektiğini anlatmak istemiş belli ki. Aristoteles'in aktardığı bir başka öykü de şöyle: Dostları onu görmeye gitmişler ve evde, fırının önünde ısınırken bulmuşlar (her zaman kullanılan bir mekân olmasa gerek burası), duraklamışlar. Herakleitos ise çekinmeden içeri girmelerini söylemiş ve eklemiş: "Burada da tanrılar var!"

Diogenes Laertios'un, Sokrates'le ilgili bölümde anlattığı bir öyküye göre de Euripides bir gün Herakleitos'un kitabını Sokrates'e vermiş sonra da kitap konusunda ne düşündüğünü sormuş. "Anladıklarım dahice, diye yanıtlamış Sokrates, anlamadıklarım da sanırım öyle; ama yol gösterecek Deloslu bir dalgıç gerek." (Delos adasının dalgıçları, derine dalmalarıyla ünlüymüş).

Theophrastos'un Herakleitos ve "hüzün"le ilgili söyledikleri, Samsatlı Lukianos'un onu "gözleri yaşlı felsefeci" sözleriyle alaya almasına yol açmış. Latin ozanı İuvenalis de aynı konuda iki dize yazmış:

"Sürekli bir gülme sarsıyordu Demokritos'un göğsünü,
Ya Herakleitos, onca gözyaşını nereden buluyordu?"

Pour l'Histoire de la Science Hellène (Bir Yunan Bilim Tarihi İçin) adlı kitabında M. Tannery, Herakleitos'un düşünceleriyle eski Mısır'ın din ve felsefe düşünceleri arasında önemli bağlantılar olduğunu söylüyor. Benzer savlar ortaya koyan biri de *Les Mystères de l'Orient* (Doğunun Gizleri) kitabının yazarı D. Mérejkovsky. Herakleitos Mısır'ı tanıyor muydu? Bunu bilmiyoruz. Ama antik çağın mistik akımlarının çoğunun temelinde Mısır'dan gelme din ve felsefe öğelerinin yattığını, Efeslinin de ailesinden gelen yönetici-rahip konumuyla bu öğelere yakın olduğunu biliyoruz. Öte yandan Miletoslu coğrafyacı Hekataios'un yazılarından Nil vadisinin dinsel inançlarını öğrenmiş olması da bir olasılık. Kimi sözleri, böylesi bir ilişkiyi doğrular gibi. Ör-

neğin 15. parçadaki “Hades ya da Dionysos ikisi de bir...” sözleri, Mısır dininde Osiris’le Hor’un bir tutulması olgusunu anımsatıyor. 6. parçadaki “Güneş her gün yeni”, açıklama notunda da belirttiğimiz gibi çok belirgin bir Mısır düşüncesi. Herakleitos’un evrenin bir ilkesi gibi gördüğü ateş, Mısır felsefesinde de benzer bir önem taşıyor. Üstünde çok durduğu savaş, çekişme gibi kavramların, “Görünmezi koklayan ruhlar”ın, giderek her şeyin temeli olarak gördüğü *logos*’un, eski Mısır düşüncesinde şaşırtıcı karşılıkları bulunabiliyor. Ama bütün bunlar, kesin yargılara varmamıza olanak vermiyor. Çok uzaktan ve çok az tanıdığımız bir kültür dünyasının, ilişkilerini belki de hiçbir zaman tam olarak çözemeyeceğimiz bir uygarlıklar ve düşünceler kavşağının adamı Herakleitos. Ve bizim için bir bilmece olarak kalmayı sanırım her zaman sürdürecektir. Kaldı ki kolay mı bir insanı anlamak! Çağdaşlarımızı, birlikte yaşadıklarımızı ne kadar tanıyoruz, tanıyabiliyoruz ki! Somut veriler olarak yalnızca ürünler, yazılar var elimizde. Metinler var. Herakleitos için de bu böyle. Gerçi onlar için de söylenebilir Efeslinin ünlü, ürpertici sözleri: “Aynı ırmaklara girerler başka ve başka sular akar”.

Metin ve Çeviri Sorunları

Herakleitos'un "kapalılığı" ve zor anlaşılabilirliği üstüne en eski tanıklık, Aristoteles'inki. *Rhetorika*'nın bir yerinde (3. kitap, 5. bölüm) şöyle diyor Aristoteles:

"...Buna benzer bir zorluğu, ayrıştırması kolay olmayan tümceler de karşımıza çıkarır: tıpkı Herakleitos'unkiler gibi. Sözcükleri ayırmak, başlıbaşına bir çaba gerektirir Herakleitos'ta, çünkü bağlacın hangi öğeye, öndekine mi arkadan gelene mi bağlandığı belli değildir. Örnek olarak kitabının başlangıcını ele alalım. Şöyle söylüyor: 'Bu logos ki vardır her zaman insanlar uslarıyla yabancıdır ona...' Her zaman'ın öncesine mi sonrasına mı bağlı olduğu anlaşılmıyor."

Bu tanıklık, Herakleitos'un biçemi üstüne çok önemli bir tanıklık. Çünkü biliyoruz ki ne Herakleitos döneminde, ne de Aristoteles döneminde Yunancanın yazımında bugünkü anlamıyla noktalama işaretleri kullanılmıyor. Sözcükler birbirinin ardına, aralıksız biçimde, yazı uzmanlarının *scriptio continua* adını verdiği teknikle diziliyor. Ruloyu açtığınızda Herakleitos'un ilk tümceleri, aşağı yukarı şuna benzer bir biçimde çıkıyor karşınıza: "BULOGOSKİVARDIRHERZAMANUSLARIY-LAUZAKTIRONAİNSANLAR..." Tuhaf değil mi! Ama ne yapalım ki yazının emekleme çağlarındayız henüz. Sözden yazıya gerçek anlamda geçiş, yeni yeni başlıyor. Antik çağda noktalama işaretlerini ilk kullananın yine bir Efesli olduğu konusunda bilim adamları birleşiyorlar. İskenderiye kitaplığı yöneticisi Ephesoslu Zenodotos (İ.Ö. 320-240), kitaplığındaki yazmalara, okumayı kolaylaştırıcı imler, "noktalar" koymaya başlayan ve buna öncelikle sözcükleri ayırarak başlayan ilk düşünce adamı.

Ardından öğrenci ve yandaşları geliyor: Bizanslı Aristophanes (İ.Ö.257-180) ve Semadrekli Aristharkos (İ.Ö. 220-143). Onlardan önceyse yazılı metinleri okumak kolay iş değil. Çoğunlukla yeğlenen koşukta hem dizeler hem de tartım ve uyak gibi okumayı kolaylaştıran öğeler var. Düzyazıdaysa, Aristoteles'in *Rhetorika*'sında, alıntı yaptığımız "Yunanca Konuşmak Gerek" başlıklı bölümde söz ettiği sözdizim kurallarıyla, bağlaç kullanımlarıyla, metnin açıklık kazanmasına özen gösteriliyor. Bugün bütünüyle alıştığımız söz-yazı ilişkisinden epeyce uzak, epeyce farklı bir durum bu. Ama Herakleitos'ta bundan da ötede bir zorluk olduğu anlaşılıyor yukarıdaki alıntıdan. Herakleitos'un yazısının aslını (ya da en azından birinci elden bir kopyasını) okuyan ve anlatım sorunları üstüne enine boyuna düşünen Aristoteles gibi birinin ağzından, Herakleitos'un kitabının "ayırma" zorlukları çıkaracak biçimde kaleme alındığını, bugünkü deyişle sanki "noktasız, virgülsüz" yazılmış bir kitap olduğunu ve ünlü karanlıklığını, biraz da buna borçlu olduğunu öğreniyoruz. Bu olgu, çeviriye de büyük ölçüde ışık tutuyor; belki de çevirinin olağan, alışılmış bir söz düzeni ve noktalamayla yapılmaması gerektiği konusunda çevirmeni uyarıyor.

İkinci önemli tanıklık Theophrastos'un ki. O da kitabı tümüyle okuma olanağına sahip; elinde bizimki gibi kırık dökük, anlaşılmaz tümceler yok. Ve o da, Diogenes Laertios'ta okuduğumuz şu tuhaf saptamayı yapıyor: "Bir tür hüznün (Theophrastos burada, ilkçağda melankolinin nedeni olarak görülen 'safra' sözcüğünü kullanıyor) etkisi altındaymışçasına bitmemiş ya da çelişik tümceler yazıyor." Bu saptamadan da açıkça anlaşılıyor ki Ephesoslunun metni ve yazış biçimi, ne çağdaşlarına ne de dönemin kurallarına ve söyleyiş alışkanlıklarına uyuyor. Öyle ki -bu tümceyi de antik çağda Pers Kralı Darius'un Herakleitos'a yazdığı söylenen mektuptan okuyoruz-, "Çok iyi Yunanca bilen kişiler bile, yazdıklarının gerçek ve doğru yorumu konusunda kuşkudalar."

Bir yazar düşünün, o zamana dek neredeyse herkes derdini dizelerle anlatırken düzyazının yalın mimarlığını seçen, sanki bir kâhinin diliyle, aforizmalarla, bilmecelemlerle konuşan, yazdıklarını bölümlenmesi zor istiflerle kurup çift anlamlar,

belirsizlikler yaratmaya çalışan, tümcelerini bir hüznün etkisindeymişçesine bitmemiş gibi kurmaktan, çelişkiler doğurmaktan hoşlanan, dilin en sıradan sözcüklerine düşünsel anlamlar, felsefe içerikleri yükleyen (bal gibi Mallarmé'nin "*rendre un sens plus pur aux mots de la tribu*" –kabilenin sözcüklerine daha saf bir anlam verme çabası bu), söylediklerini hiçkimsenin anlamayacağına düşünüp kitabını bir tapınağın sessizliğine gömen bir yazar. Ve bunları yaparken, tek amacı gerçeği yakalamak, gerçeği anlamak ve anlatmak olan biri.

Şu satırlar bu adamın yaptığı iş üstüne bize bir ipucu verebilir mi dersiniz:

"Karşıtlıkların heyecan verici bileşimi üstünde duruyor Herakleitos. Uyumun sağlanabilmesi için gerekli yetkin durumu ve kaçınılmaz itici gücü görüyor öncelikle onlarda. Şiir uğraşıdaysa, bu zıtların birleşmesi anında kökeni belirsiz bir patlama çıkıyordu ortaya ve bunun yıkıcı ve yalnız etkisi, şiiri onca anti-fizik bir biçimde taşıyan uçurumların kayıp gitmesine neden oluyordu. Bu tehlikenin önünü alma görevi, ozana düşüyor. Ya mantığı denenmiş bir geleneksel öğeyi ya da nedenle sonuç arasındaki yolu ortadan kaldıracak kadar mucizemsi bir tanrısal yaratıcılık ateşini işe karıştırarak. İşte o zaman, zıtların –o dakik ve fırtınalı serapların– sona erdiğini, içkin soylarının ete kemiğe büründüğünü görebilir ozan, şiir ve gerçek, hep bildiğimiz gibi, eşanlamlı olduğuna göre. (René Char, *Seuls Demeurent* XVII)

Çağımızın büyük ozanı René Char'la İsa'dan beş yüzyıl önce yaşamış Efesli düşünürün şaşırtıcı buluşma noktalarını biraz daha vurgulamak için sözü biraz da Char üstüne *Avez-vous lu Char?* (Char'ı Okudunuz mu?) adlı ilginç kitabın yazarı Georges Mounin'e bırakıyorum:

"...Herakleitos'la Char arasındaki eda akrabalığının görünür olgusunu –ki ikincil bir olgu değil bu– bir yana bırakalım. Léon Robin'in Herakleitos'un söyleyiş edasıyla ilgili sözlerine bir göz atalım: 'Kitap, düzyazıyla yazılmış bir aforizmalar derlemesine benziyor; aforizmaların imgeli ve zıtlıklarla yüklü, çoğu kez çiftanlamlı

ya da kapalı dili, Herakleitos'a o söylenceleşmiş karanlık tanımının yakıştırılmasına neden olmuş. Böylesi bir kahin söylemi, üstün kişiliğinin bilincine, enerjiyle yüklü, hatta biraz fazla yüklü biçimde varmış bir kişiye uyar ancak. Öte yandan, sözlerin kısalığıyla imgelerin parlaklığının düşünceye tüm boyutlarını verdiği de tartışılmaz biçimde ortada...' Bu sözler, Abondance viendra'nın, Moulin premier'nin, sonra da *Partage formel*'in yazınsal tanımına da tıpatıp uyardı bana kalırsa. Bir süre için, Char'ın Herakleitos'u okurken coşkuyla vurguladığı dönüşümün somut duyumu olgusunu da yine bir yana bırakalım – ki bu olgu onun gerçeküstücü arkadaşlarının hiçbirinde bu derecede yok. Burada Herakleitosçuluğun ünlü sorununu, zıtların birliği sorununu gözden geçirelim. Breton'un iyi bilinen bir tümcesi, gerçeküstücülerin Herakleitos'tan neler aldığını açıkça gösteriyor. 'Her şey öyle gösteriyor ki, diyor Breton, düşüncenin belirli bir noktasında, yaşam ve ölüm, gerçek ve düşsel, geçmiş ve gelecek, anlatılabilir ve anlatılmaz, üst ve alt, birbirine zıt şeyler olarak algılanmıyor artık. Ve gerçeküstücülüğün, bu noktayı yakalama umudu dışında bir dürtüsü olduğunu düşünmek boşuna olur.'

...

René Char'ın tüm zıtlıkları çözme girişimleri, akılcı düşüncenin alanında değil, hep duygulanma alanında kalmıştır; bu da şiirin alanıdır doğal olarak.

Bir anlamda René Char için Herakleitos'u okumak, Herakleitosçu işlemleri mantık düzeyinden duygulanma düzeyine aktarmaktır. Char, Herakleitos'un –felsefe tarihince tanımlanan– mantıksal değerinden değil de şiirsel değerinden beslenmiştir. Efeslinin düşüncesi onu kavram olarak değil imge olarak etkiler. Bu nedenle de şiir anlayışı, derinlemesine Herakleitosçudur..."

Kitabın başka bir yerinde de şu çarpıcı tümce var:

"Şiir, Herakleitosçu çözüm, dışavurulamayanın dışavurumu gibi çıkar ortaya, akıldışı bir dilin akılcı biçimde kurulması gibi, bilinçaltının bilinci gibi."

Kapalılıkla ilgili bir iki tümceyi de almadan edemiyorum:

“Einstein’in çalışmalarının matematikle anlatımı, konusu nede- niyle kapalıdır, araştıracının içeriği yabancılardan gizlemek istemesi, ya da ekleme zorluklarla okuru dürtmek istemesi nedeniyle değil: gerçek kapalılık, nesnelerin doğasından gelendir. Evren ve bizler, fazlasıyla bilmeceyiz zaten, buna birşeyler ‘eklemek’ gerekmez.”

Birkaç kez düşündüm kendi kendime, nasıl biriydi Herakleitos diye. Kişiliğine dokunmaya, yüzünü, boyunu bosunu düş- lemeye, tanıdığım kişilere benzetmeye çalıştım; yapamadım; bir gizem perdesinin ardında durmayı sürdürüyor Efesli benim için. Umberto Eco, “Felsefenin Avutması” adlı denemesinde He- rakleitos’u, “Frankfurt okulunun şu bilinen Marksçıları”na ben- zetiyor. Bense, yine Eco’nun Aquinolu Tomasso için yaptığı gibi, Herakleitos bugün yaşasaydı ne olurdu, neyle uğraşırdı sorusu- nu soruyorum kendime. Felsefeci mi olurdu, ozan mı olurdu, pek kestiremiyorum. Kim bilir, belki de –Hades ve Dionysos gi- bi– ikisi aynı şeydir bunların!

Sözü daha fazla uzatmak istemiyorum. Ama en azından şunları söylemeliyim: Herakleitos metinlerini çevirirken, onları hem yukarıda saydığım tarihsel/yazınsal veriler, ipuçları ve dü- şünceler ışığında Türkçeleştirmeye çalıştım, hem de onlara biraz Char’ın, bu çok sevdiğim ozanın güzüyle bakmaya, bu iki kapalı söz ustasının bulunduğu düzlemi yakalamaya çalıştım. Bu bakış ve bu çaba, çeviriyi ve metnin Türkçede yeniden kuruluş biçimini ne denli etkiledi, kestirmek kolay değil. Daha da önemlisi, Söz’le Logos’u yakalayabildim mi acaba? Bilmiyorum. Umuyorum.

PARÇALAR

ÇEVİRİ NOTLARI

–Kaynak ve Açıklamalar–

1 (Hyppolitos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 9, 1; Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII, 132) *Logos*, Yunanca’da öncelikle “söz” anlamını taşıyan bir sözcük. Sözlüklerde bu ilk anlamdan sonra “us”, “söylem” ve “söylev” anlamlarını da buluyoruz. Arapların “kelâm”ıyla, Frenklerin “verbe”iyle karşılanan ve felsefe alanında önemli çağrışımlar yapan bir sözcük bu. Herakleitos, *logos*’u tanrısal us, evrenin temelini oluşturan us anlamında kullanıyorsa benziyor. Kimi yorumculara göre de değişik yerlerde, değişik anlamlar yüklüyor bu sözcüğe; örneğin bu giriş tümcesinde, söylem anlamında, “Herakleitos’un söylemi” anlamında kullanıldığını savunanlar var. “Söz”. Efeslinin ilk bilmecesi bu. Kitabının ilk satırında duran ilk kapalı kapı. Dört yüzyıl sonra yine bir Efeslinin (kente yaşlılığında, uzaklardan göçmüş ama büyük olasılıkla burada ölüp gömülmüş birinin) yazacağı bir başka Kitap, “Önce *logos* vardı” sözleriyle başlayacak ve bu başlangıç, sonraki binyılda Osmanlıcaya “İptida kelâm vardı” biçiminde çevrilecektir. Kimi çevirmenlerin özgün biçiminde bıraktığı, kimilerinin söylem, söz ya da us gibi karşılıklarla çevirdiği bu sözcüğü, çevresindeki antik anlam halesini korumak amacıyla ben de özgün biçiminde kullanıyorum.

2 (Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII, 133) Buradaki “düşünce” sözcüğü, Yunancada *phren* adı verilen bir organa, göğüste yer alan diafragmaya bağlanan ve akılla, *noos*’la karıştırılmaması gereken bir düşünce türünü belirtiyor. Bir algılama bilinci gibi görülebilecek, neredeyse “fizyolojik” bir düşünce bu. Jean Bollack, bu bedensel yanı vermeye çalışarak yürek düşüncesi biçiminde çevirmiş. *Phren* ve antik çağ yazınının benzer kavramları üstüne kapsamlı bilgi için çok ilginç bir Türkçe yapıt önerilebilir: Azra Erhat’ın *Ecce Homo* (İşte İnsan) adlı yapıtı.

1

Bu *logos* ki vardır her zaman insanlar uslarıyla yabancıdır ona, duymadan önce de, bir kez duyduktan sonra da. Her şey bu *logos*'a göre olup biter oysa, ama onlar ne yaptıklarını bilmez görünürler, benim her birini doğasına göre ayırarak ve nasıl olduğunu göstererek ortaya koyduğum türden sözler ya da eylemlerde. Başka insanlar uyanıkken ne yaptıklarını bilmezler, tıpkı uykuda yaptıklarını unuttukları gibi.

2

Logos ortak da olsa, sanki kendilerine özgü bir düşünceleri varmış gibi yaşar insanlar.

3 (Aetius, Kanılar, II, 21, 4) Hiçbir yorumcunun doyurucu bir açıklama getiremediği bir söz bu. Bir görünüşten, görünüş değerinden mi söz ediliyor yalnızca, algılama ve akıl yürütme arasındaki uyumsuzluk mu vurgulanmak isteniyor belli değil. Yalnızca Char açıklıyor: "Sanki bu sabah yazılmış... Bizim şiirimiz bu!"

4 (Albertus Magnus, *Bitkiler Üstüne*, VI, 401) Tümcenin başı –kimi kaynak ve yorumculara göre– şöyle olmalı: "Eğer mutluluk beden hazlarından doğsaydı..."

5 (*Yunan Theosofları*, 68, Ed. H. Erbse) Kimi yorumcuların metinlerinde, Herakleitos'un olması kuşkulu iki ek tümce var. Bunlarla genişleyen biçim şöyle: "Boşuna arındırmaya çalışıyorlar kendilerini yeni bir kanla kirlenerek çamura batan birinin çamurla yıkanması gibi. Deli denir böylelerine. Ve şu yontulara yakarıyorlar evlerle konuşurcasına. Ne tanrıları tanıyorlar ne kahramanları."

6 (Aristoteles, *Meteorologikos*, B2 355a) Aristoteles'in aktardığı bu tümcede kimi eski ve yeni yorumcular, güneşi tanrısallığından yoksun kılmaya yönelik bir kuramın izlerini görüyorlar. Kimilerine göreyse burada Mısır etkileri söz konusu; her gün yenilenen güneş, her akşam ölüp Osiris'in ülkesine giden, orada gücünü toplayan ve her sabah yeniden Hor adıyla doğan güneş tanrısı Ra söylencesine çok benziyor. Jean Bollack'sa Aristoteles'in bu tümceyi yanlış anladığı kanısında (bunu oldukça karmaşık filolojik verilerle kanıtlamaya çalışıyor) ve metne bambaşka bir açıklama getiriyor: Bollack-Wismann'a göre Herakleitos, güneşin, gündüzün aydınlık buharlaşmalarıyla beslenerek, onları tüketerek parladığını söylemek istiyor ve tümcenin çevirisi şöyle yapılıyor: Güneş, gün pahasına yeni. Bense Aristoteles'e biraz daha güveniyorum sanırım ve çeviriyi onun anladığı ve söylediği gibi yapıyorum: "Güneş, –Herakleitos'un dediği gibi– yalnızca her gün yeni değildir, her an, durmaksızın yenidir."

7 (Aristoteles, *Duyular Üstüne*, 5, 443 a 23) Aristoteles, kokuyu, toprağın ve havanın yaydığı bir akışkan, bir tür buhar gibi gören kuramla ilgili olarak bu alıntıyı veriyor. Daha sonraki yorumcularsa daha derinde bir sorunla, görünenle görünmeyen arasındaki ilişkiyle ilgili görüyorlar bu tümceyi.

3

Güneş, bir insan ayağı kadar.

4

Yemlik burçak bulduklarında öküzler mutlu olur demek gerekirdi.

5

Boşuna arındırmaya çalışıyorlar kendilerini yeni bir kanla kirlenerek, çamura batanın çamurla yıkanması benzeri. Ve şu yontulara yakarıyorlar evlerle konuşur gibi.

6

Güneş her gün yeni.

7

Her şey duman olsaydı burun deliklerimizle tanıyabilirdik her şeyi.

8 (Aristoteles, *Nikomakhos Ahlâkı*, O2, 1155b 4) Aristoteles, sözü sürdürüyor: “Ters gelenler uyuşur, zıtlıklardan en güzel bağlar doğar ve her şey çekişmeyle olup biter”. Günümüz yorumcularına göre bu sonraki sözler, yine Herakleitos’un bilinen başka sözlerinin (Parça 51 ve 80) birer uyarlamasıdır ve parçayla birleştirilmemelidir. Parçanın ilk sözcüğü, Bollack-Wismann’a göre anlamı çok iyi bilinmeyen bir tıp terimi. Roussille’e göreyse bu sözcük tam tamına “ters yontulmuş” anlamını taşıyor ve marangozlukta bileşim yerlerinde kullanılan, lamba-zıvana benzeri zıtlıkları belirtiyor. Çeviride daha çok bu ikinci anlamı vermede çalıştım.

9 (Aristoteles, *Nikomakhos Ahlâkı*, K5, 1176a 7) Jean Bollack, Aristoteles’in aktardığı metnin geleneksel yorumunda bir yanlış yapıldığı görüşünde. Bollack-Wismann’a göre burada söz konusu olan ve eşeklerin yeğlediği nesne, saman değil, altın ararken dere suyunu süzmek için kullanılan ve küçük dallardan yapılan süzgecin dalları. Buna göre çeviriyi de şöyle veriyor: “Dalları, altına yeğler eşekler.”

10 (Sahte Aristoteles, *Dünya Üstüne*, 5, 396b 20s) Kaynak metinde tümce ve karşıtlıklar sürdürülüyor: “Bileşimler. Bütünler ve bütün olmayanlar, buluşan ve ayrılan, uyumlu ve uyumsuz. Her şeyden bir ve birden her şey. “ Bütünün, Herakleitos’tan alınıp alınmadığı bilinmiyor. Kimi çağdaş yorumculara göre, düşünce ilk sözcüklerde tamamlanıyor; ardından gelenler güçlendirme ve açıklama sözcükleri. Kimilerine göreyse tersi doğru. Çeviriler de buna göre, kısa ya da uzun. Ben, seçimimi az söyleyen bir Herakleitos’tan yana yapıyorum.

11 (Sahte Aristoteles, *Dünya Üstüne*, 6, 401a 10s) Anlamı yeterince anlaşılmayan ve farklı biçimlerde çevrilen bir parça daha: “Her yürüyüp gidenin payı vardır topraktan” (Bollack-Wismann) ya da “Sürünenler toprakla beslenir”(Voilquin) ya da “ Sürünenler, kamçıyla otlağa güdüdür”(Kranz). Yaygın yorumu seçiyorum.

8

Ters gelenler uyuşur.

9

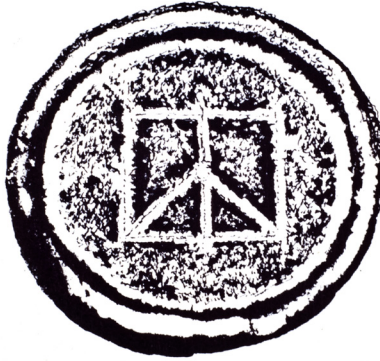
Eşekler samanı altına yeğler.

10

Bileşimler. Bütünler ve bütün olmayanlar.

11

Her sürünenin payı vardır topraktan.

12 (Arius Didymus-Eusebus'tan- *İncil Hazırlığı* XV, 20, 2) Herakleitos'un ünlü ırmağı, üç kez karşımıza çıkıyor: 12, 49a ve 91 numaralı parçalarda. İlk ikisinde çoğul, üçüncüdeyse tekil. Bu ilk parçadaki "ırmaklar"ın, ne tür bir eğretileme olduğu konusunda antik çağdan bu yana tartışmalar var. Kaynak yapıtta aktarılan bir düşünceye, Zenon'un öğrencisi, stoacı Kleanthos'un düşüncesine göre Herakleitos insan ruhlarından söz ediyor: Zenon'un ve Herakleitos'un, ruhu bir buharlaşma gibi gördüklerini söylerken Herakleitos için "Ruhların buharlaşırken akıllı olmayı sürdürdüklerini göstermek için, onları ırmaklara benzetiyor bu sözlerle" diyor Kleanthos. Bollack-Wismann'a göreyse, 91'de kozmoloji, 49 a'da biyolojiyle ilgili olarak kurulan bu eğretileme, burada fizyolojik değişimlere uygulanmış. Sözü edilen ırmaklar, Bollack-Wismann'a göre, insan bedenindeki sıvıların dolaşım yolları; ırmaklara girenlerse, insan bedenine giren nesneler; bu yorumda da "nemliden buharlaşan ruhlar"a bir açıklama getirme çabası görülüyor. Kim haklı pek belli değil (Kleanthos kaynağa ve -ola ki- gerçeğe biraz daha yakın gibi dursa da), ama bu tümcedeki ırmaklara, gerçek ırmaklar gibi bakmamızı engelleyen hiçbir sağlam kanıt da yok ortada. Ve Herakleitos'un bilgece kapalılığı, istediğimiz eğretilmeyi seçme özgürlüğünü veriyor bize.

13 (Atheneos, V, 178 F) Herakleitos'tan önce de, sonra da değişik biçimlerde rastlanan bir atasözünün Herakleitos'a yakıştırılan biçimi.

14 (İskenderiyeli Klementios, *Protreptikus*, 22, 2) Kaynak metinde, Klementios'un iki açıklayıcı tümcesi var: "Kimler için geleceği söylüyor Ephesoslu Herakleitos? Gece gezginleri. Maglar, bakhalar, lenler, mystler. Ölünden sonra ceza göreceklerini söylüyor, ateşle yanacaklarını bildiriyor onlara. Çünkü günaha giriyorlar insanlar arasında yapılan giz törenlerinde." Parçada hem barbar hem de Yunanlı din adamlarından söz ediyor Herakleitos: Maglar, İranlı Zerdüşť rahipleri; bakhalar ve lenler, Dionysos törenlerinin kadın ve erkek oyuncular; mystlerse Demeter kültüyle ilgili kutsal kişiler. Kimi çevirmenlere göre devlet dini açısından sapkın dinsel uygulamalara karşı sözler bunlar. Bollack ise Herakleitos'un "büyülü geceye yönelen her türlü dinsel düşünceye ve kaçışa" karşı söylediğini düşünüyor bu tümceleri. İkinci tümcenin çevirisi, çevirmenden çevirmene kimi değişiklikler gösteriyor.

12

Aynı ırmaklara girerler başka ve başka sular akar. Ve ruhlar nemliden doğar.

13

Domuzlar çirkefi sever.

14

Gece gezginleri. Maglar, bakhalar, lenler, mystler. Güna-
ha giriyorlar insanlar arasında yapılan gizem törenlerinde.

15 (Klementios, *Protreptikus*, 34, 5) Çevirileri genellikle birbirini tutan bir parça; yine de anlam çok açık değil. Bollack-Wismann, etimolojik bir açıklamayla yapılan törenin Hades'e karşı bir eylem olduğunu, ölüm tanrısına bağlanan şeylerle yaşam tanrısına tapınıldığını söylüyor. Sonuçta "ikisi de bir" diyor Herakleitos. Yaşam ve ölüm... İkisi de bir. Herakleitos'un en çok alıntılanmış sözlerinden biri.

16 (Klementios, *Protreptikus*, 99, 5) Yorumcular hep güneş –Helios– ya da Zeus'tan, evreni her an ve her yerinden gören tanrısal zekâdan söz edildiğini düşünmüşler. Ama çok da açık değil bu; Herakleitos burada da kapalı bir eğretilenlikle konuşmayı yeğliyor çoğu kez olduğu gibi.

17 (Klementios, *Stromateis*, II, 8, 1) Baştaki kavramak sözcüğü, yine *phren*'le ilgili bir anlama biçiminin karşılığı (Bkz. Parça 2 dipnotu). Son sözler, çoğu çeviride "anladıklarını sanırlar" biçiminde geçiyor. Oysa bu çok açık değil. "Kendilerine görünürler" diyor Herakleitos. Bollack-Wismann, genel kanının yanlış olduğu düşüncesindedir; uzun ve karışık açıklama çabalarının ardından, olduğu gibi bırakıyorlar bu sözcükleri. Ben de bu iki sözcükten çok uzaklaşmamaya çalışıyorum.

18 (Klementios, *Stromateis*, II, 17, 4) Çoğu çeviri, "umut etmezse" sözleriyle başlatıyor Hristiyan düşünürlerin çok ilgilendiği bu parçayı. Ben Bollack-Wismann'a uyarak bekleme sözcüğünü yeğliyorum.

19 (Klementios, *Stromateis*, II, 24, 5) Klementios'a dayalı tüm yorumlar, "ne dinlemeyi ne de konuşmayı bilen insanlar" biçiminde bir çeviriden yanalır. Ben Bollack-Wismann ve Roussille'in anladıkları biçimi yeğliyorum.

20 (Klementios, *Stromateis*, III, 14, 1) Aradaki "...belki de daha çok ölümün dinginliğine kavuşmak", Klementios'un katkısı olarak görülmüş genellikle. Yalnızca Bollack, bu sözleri de Herakleitos'un metnine katarak çevirmiştir.

21 (Klementios, *Stromateis*, III, 21, 1)

15

Dionysos için olmasaydı bu yürüyüş alayı, bu hayasız türkü, utanmazlık sayılabilirdi yaptıkları. Ama Hades ve Dionysos, ikisi de bir ve onun için sayıklıyorlar, oynuyorlar deli gibi.

16

Kim kaçabilir hiç batmayandan.

17

İnsanların çoğu kavramaz bunları, her zaman karşılaşsalar da. Öğrenseler de bilmezler, ama bilir görünürler.

18

Beklemezse bulamaz beklenmezi, bulunmaz ve ulaşılmazdır o.

19

Dinlemeyi bilmedikleri için konuşmayı da bilmezler.

20

Doğduklarında, yaşamak ve paylarını almak istiyorlar yaşamdan, (belki de daha çok ölümün dinginliğine kavuşmak) ve çocuklar bırakıyorlar arkalarında, aynı yaşam payını alacak.

21

Ölümdür uyanırken gördüğümüz, uyurken gördüğümüzse uyku.

22 (Klementios, *Stromateis*, IV, 2, 4, 2)

23 (Klementios, *Stromateis*, IV, 10,1) Yorumcu ve çevirmenlerde genel kanı, "bunlar"la adaletsizliğin kastedildiği.

24 (Klementios, *Stromateis*, IV, 4, 16, 1)

25 (Klementios, *Stromateis*, IV, 7, 49, 3) Bollack-Wismann dışında herkes benzer yorumlar yapıyor. Onlarsa biraz farklı çeviriyorlar parçayı, (Daha büyük yaşanmışlıklara daha büyük yaşanacaklar düşer) ve farklı insanların yaşamlarından değil, aynı kişinin yaşamında yaşanmış olan zamandan ve yaşanacak gelecekte söz edildiğini savunuyorlar. Ben genel yaklaşımı yeğliyorum.

26 (Klementios, *Stromateis*, IV, 141, 2) Tartışmalı parçalardan biri. Bollack-Wismann'ın çevirisi "İnsan ışığa değer gecede" sözleriyle başlar. Ken Munier, insanın bir lamba yaktığı, Roussille ise bir mum yaktığı görüşünde. Parçadaki çift anlamlı bir sözcüğün (*haptetai*: değmek ve yakmak) ve her zamanki kapalılığın, bu farklılıkları yarattığı anlaşılıyor. Sözlük, "değmek" sözcüğünün buradaki kullanımı için "değmek, dokunmak ve dolayısıyla yakın ilişkiye girmek" karşılığını veriyor. Yeğlediğim çeviriye ve yoruma en uzak bir örneği, Roussille'inkini de aktarıyorum: "İnsan, bir mum yakar kendine hayırlar getiren gecede. Ölünce, söner bu; ama diriyken ölüye değer uykusunda; uyanırken uyuyana benzer."

27 (Klementios, *Stromateis*, IV, 22, 144, 3)

28 (Klementios, *Stromateis*, V, 1, 9, 3) İlk bölüme önemli yorum farklılıkları getiriliyor. Kimine göre bilgili ya da "muteber" kişilerden, kimine göreyse yargıçlardan söz ediliyor. Ben yargıçlardan söz edildiğini savunan Bollack-Wismann'ın yorumunu yeğliyorum. Ters görüşteki Munier'nin çevirisiyse şöyle: "Dış görünüşlerdir en iyi görünen kişinin bildiği ve aklında tuttuğu; ama Adalet yakalayacaktır sahtenin zanaatçıları ve tanıklarını."

22

Çok toprak kazar, az bulur altın arayanlar.

23

Adaletin adı bilinmezdi, bunlar olmasaydı.

24

Ares'in ölülerini hem tanrılar onurlandırır hem insanlar.

25

Büyük ölülere büyük yazgılar düşer.

26

İnsan ışığa değer gecenin içinde, öldüğünde, gözünün ferri söndüğünde. Diriyken ölüye değer uykuda, gözünün ferri söndüğünde. Uyanıkken uyuyana değer.

27

Ölümde öyle şeyler vardır ki insanlar için, ne beklerler ne de düşünebilirler.

28

En bilineni, bildik şeylere karar verip bekçilik eder, ama Dike (Adalet) gelir yakalar yalanların zanaatçılarını ve tanıklarını.

29 (Klementios, *Stromateis*, V, 9, 59, 5) İlk tümcenin ikinci bölümü tartışmalı. Yeğ tutulan, Bollack-Wismann için: “ölümlülerin her zaman fışkıran ünü”; Roussille için: “ölen şeyler arasında tükenmez bir ün”; Kapelle-Özügül için: “geçici şeylerin ölümsüz ünü”; Munier için: “ölümlü şeylere –yeğ tutulan– sonsuz ün”; Kranz-Baydur için: “ölümlü şeylerin verdiği sonsuz ün”. Ben Roussille’inkine yakın bir yorumu yeğliyorum.

30 (Klementios, *Stromateis*, V, 14, 104, 2) İlk sözcük, kimi çevirmenlere göre dünya, kimilerine göre kozmos ya da evren. Metindeki kosmos’un karşılığında bu sözcüklerin yetersiz kaldığını ve kosmos’un, logos’la düzenlenmiş soyut ya da somut, genel ya da özel dünya bütünlüğü anlamına geldiğini savunan Roussille, düzen sözcüğünü kullanıyor burada. Munier, kendi düzenindeki dünya diyor.

31 (Klementios, *Stromateis*, V, 14, 104, 3) İlk sözcüğü Bollack-Wismann, dönence sözcüğüyle çeviriyorlar. Genel eğilimse, değişim sözcüğünü kullanma yönünde. Şimşekli, yıldırımlı fırtına anlamı taşıyan *prester* (yakıcı) sözcüğünü Munier, yakıcı bulut, Bollack-Wismann, yakan rüzgâr sözleriyle karşılıyor. Daha önemli bir tartışma, son bölümle ilgili. Kimi eski ve yeni yorumcular, Klementios’a dayanarak, burada eksik bir sözcüğün, toprak sözcüğünün bulunduğu görüşündeler. Bollack-Wismann’ın “deniz bir uçtan bir uca yayılır ve önceki orana göre bulur ölçüsünü” çevirisine karşılık Munier’nin çevirisi şöyle: “Toprak, denizde erir ve toprak olmadan önceki oranında ölçülenir”. Kranz-Baydur çevirisi de buna çok yakın. Roussille, toprak sözcüğünü kullanmıyor ve “deniz erir ve aynı oranda ölçüsünü bulur” diyor. Çok farklı anlamlar söz konusu olmasına karşılık kimin haklı olduğunu kestirmek zor.

32 (Klementios, *Stromateis*, V, 115, 1) Bollack-Wismann’a göre baştaki *to sophon*, burada bilgelik değil, beceri ya da bilme sanatında ustalık anlamı taşıyor. Öbür çevirmenlerse bilgelik anlamında anlaşıyorlar. Bollack-Wismann ikilisi, biraz zorlanmış bir açıklamayla öbürlerinden çok farklı biçimde anlıyorlar parçayı ve adlandırma sorunundan söz edildiğini düşünüyorlar. Çevirileri şöyle: “Bir, ustalık. Yalnız söylenmiş olmayı kabul etmiyor ve kabul ediyor Zeus adını.” Ben genel eğilime ve Roussille’in çevirisine yaklaşıyorum.

29

Bir şeyi her şeye yeğler seçkinler: ölümlüler arasında sonsuz bir ünü. Çoğunluksa hayvanlar gibi beslenir.

30

Bu evren, her şey için aynı, ne bir tanrı ne bir insan yarattı onu. Vardı, var ve var olacak. Hep canlı kalan ateş, ölçüyle alevlenip ölçüyle sönecek.

31

Ateş dönencesi: Önce deniz, denizden bir yarım toprak, bir yarım yakıcı rüzgâr. Deniz bir uçtan bir uca yayılır ve önceki orana göre bulur ölçüsünü.

32

Bir, bilgelik. Yalnız o, istemez ve ister Zeus adıyla anılmayı.

33 (Klementios, *Stromateis*, V, 14, 115, 2) Bollack-Wismann çevirisi, öbürlerinden çok farklı: “Yasa, bir şeyi izleme istemi aynı zamanda”. Nasıl bu denli farklı bir anlam çıkarıldığı da yeterince açık değil. Ben, genel eğilimi yeğliyorum.

34 (Klementios, *Stromateis*, V, 115, 3)

35 (Klementios, *Stromateis*, V, 140, 6) Bollack-Wismann çevirisi yine çok farklı. Genellikle yeğlenen anlamı, 40 ve 57 numaralı parçalarla çelişik görüyor ve yeterince açıklanamayan bir çeviri öneriyorlar: “Sanatla uğraşmış olmak gerekir mi bunca bilgiyi biriktirmek için.”

36 (Klementios, *Stromateis*, VI, 17, 2) *Psyche* sözcüğünü kimi çevirmenler soluk, kimileriye ruh sözcüğüyle çeviriyorlar. Yunanlılar için ruhla soluk arasında çok yakın bir ilişki var ve sözcük iki anlama da geliyor. (Yine bkz.:Azra Erhat, *Ecce Homo*, S.29)

37 (Columellus, *Res rustica*, VIII, 4, 4) Parçanın başında şu sözcükler var ve kaynak metin Latince: “Ephesoslu Herakleitos’a bakılırsa...”

38 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, I, 23) Tümcenin bütünü şöyle: “Kimilerine göre Thales ilk gökbilimcidir. Herakleitos ve Demokritos, buna tanıklık ederler.” Herakleitos’un bu sözü nerede ve nasıl söylediğini bilmiyoruz.

39 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, I, 88) Yunanlıların yedi bilgeden biri saydıkları Bias için söylenmiş bu sözlerin sonu için farklı çeviri önerileri var: Bollack-Wismann ve Voilquin: “Herkesten çoktu saygınlığı”; Roussille: “Herkesten çoktu aklı”. Diogenes Laertios çevirmeni Genaille ise düpedüz “Herkesten daha akıllıydı” biçiminde çevirmiş. Ben, tüm gizemiyle *logos* sözcüğünü korumayı yeğliyorum.

40 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 1) Akıl sözcüğü *noon*’u karşılıyor mu, pek emin değilim. Kimi çevirmenler anlak, kimileri düşün sözcüklerini kullanmış. “Çok bilgi (poli-mathie) düşünmeyi öğretmez...” belki daha doğru.

33

Yasa: Bir'in istemine boyun eğmek.

34

Anlamadan dinlerken sağırlara benziyorlar. Atasözü onlar için söylenmiş: buradalar ama yoklar.

35

Çünkü çok şey bilmesi gerek bilgelik peşindekinin.

36

Ruhlar için ölüm, suya dönüşmektir, su için ölümse toprak olmak. Su topraktan doğar, ruh da sudan.

37

Domuzlar çirkefle yıkanır, kümes hayvanları tozla toprakla.

38

Thales, ilk gökbilgini.

39

Priene'de Bias yaşadı, Teutamesoğlu. Başkalarından çok pay almıştı *logos'*tan.

40

Çok bilgi, akıllı olmayı öğretmez. Öğretseydi Hesiodos'a ve Pythagoras'a, Ksenophanes'e ve Hekataios'a öğretirdi.

41 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 1) Bollack-Wismann, bilgelik yerine sanat, düşünce yerine de niyet sözcüklerini kullanıyor. Öbür bütün çevirmenler, bilgelik ve düşünce sözcüklerinde birleşiyor ve benzer çeviriler veriyorlar.

42 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 1) Roussille, Arkhilokos'un acımasızlığıyla ünlü bir yergi ozanı olduğunu ve Homeros'la onu bir tutarcasına yan yana getirmenin, birinciye çok ağır bir eleştiri anlamı taşıdığını söylüyor. Tümcede küçük bir sözcük oyunu da var. Sopa(*rhabdos*), aynı zamanda gezgin ozanların, rapsodların simgesi olan bir nesne ve Homeros'un onunla cezalandırılmasını istiyor Herakleitos.

43 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 2) Yalnızca Bollack-Wismann çevirisi farklı: ölçsüzlük yerine şiddet sözcüğünü kullanıyor ve parçanın anlamında, Herakleitos'un su ve ateş dönüşümleriyle ilgili düşüncelerine göndermeler sapıyor.

44 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 2)

45 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 2) Ruh sözcüğünü kimi çevirmenler, soluk sözcüğüyle karşılaşmış. Bu iki kavramın ilişkisinden daha önce de söz etmiştik.

46 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 7)

47 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 73)

48 (*Etymologicum magnum*, bios maddesi; Gaisford s.198) Epos ozanları, ok atmaya yarayan yayı(*toxon*), ikinci bir adla, *bios* sözcüğüyle anıyorlar. Bu sözcükse, bir vurgu farkı dışında (birincide vurgu o'nun, ikincide i'nin üstünde) yaşam anlamını taşıyan *bios*'la eşesli bir sözcük. İkiyanamlılık ve ikiyanlılık üstüne bir bilmece/söz daha.

41

Bir, bilgelik. Bir düşüncenin, her şeyi her şeyde yönettiğini bilmek.

42

Şu Homeros'u yarışmalardan kovmak ve iyi bir sopa çekmek gerekirdi. Arkhilokos'u da öyle.

43

Yangın söndürmekten önemlidir ölçüsüzlüğü söndürmek.

44

Kentin duvarları gibi yasaları korumak için de savaşmalı ulus.

45

Ruhun sınırlarına ulaşamaz yolculuğunda, tüm yolları denese de insan, öylesine derindir ondaki *logos*.

46

Kendini beğenme kutsal hastalıktır ve görme yanıltır insanı.

47

Uluorta konuşmamalı yüce şeyler üstüne.

48

Yay'ın anlamı yaşam, işlevi ölüm.

49 (Theodoros Prodromos, *Mektuplar*, I) Parçanın başı bir Yunan atasözünün kısaltılmışı: Bir bindir benim için... Burada bir eksilti gören kimi çevirmenler, 'benim için'i de katmışlar çevirilerine. Kimileriye anlamı vurgulamışlar: "Biri bine bedel, en iyisiye eğer." Belki daha iyi bir çeviri bu; ama ben kısa ve eksik görüneni yeğliyorum.

49a (Herakleitos, *Homerik Sorunlar*, 24) Ünlü ırmaklar ikinci kez karşımızda. Başka bir Herakleitos'un, allegori yazarı Herakleitos'un aktardığı bu parçaya çoğu yorumcular kuşkuyla bakmışlar ve Seneca'nın "Lucilius'a Mektup"ta aktardığı bir biçimi yeğlemişler: *in idem flumen bis descendimus et non descendimus* (aynı ırmaklara iki kez gireriz ve girmeyiz); bu biçimde, 91 numaralı parçayla bir ilişki kurma çabası da seziliyor. Çağdaş çevirmen ve yorumcularsa, Efeslinin adaşının aktardığı biçimi yeğliyorlar. Parçanın ikinci ve bence asıl gizemli bölümü de bu aktarımda yer alıyor: "Biziz ve değiliz". *Eimen te kai ouk eimen*. "Ol-mak, varolmak" anlamlarına gelen *eimi* fiili, Fransızcada être (olmak) ve exister (varolmak) fiilleriyle karşılanan bir sözcük. Çevirmenler – belki de akıntı ve değişim kavramlarını düşünerek– hep être'i yeğlemişler: "Nous sommes et nous ne sommes pas". Türkçe çevirilerin ikisi de "Hem biziz hem değiliz" biçimini kullanmış (özgün metinde "hem" bulunmadığını ve sözün çok kestirme söylendiğini de belirtelim). Oysa bu sözcükler (hem eimi, hem de être) varolmak anlamını da taşıyorlar çok açık bir biçimde ve ben, bu çok eski "to be and not to be"yi varlık sözcüğünü kullanarak çevirmeyi yeğledim önceleri: "Varız ve var değiliz". Sonra da genel eğilimden bu kadar uzaklaşmaktan ve Herakleitos için ne anlam taşıdığını kesin olarak bilmediğimiz bir varlık kavramından söz etmekten biraz ürktüm (ama yine de gönlümün bu biçimde kaldığını söyleyebilirim). Düşünce tarihinin bu en eski ve ünlü bilmecesi için Bollack-Wismann ikilisinin yine farklı –ve çok inandırıcı olmayan– bir yorumu var; bu parçadaki "ırmaklar"la Herakleitos'un kişisel yaşamları kastettiğini savunuyorlar. Bense Herakleitos'un bu sözleri, Kaystros'a (Küçük Menderes'e) bakarak söylediğini düşlemeyi seviyorum.

50 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi* IX.9.1)

49

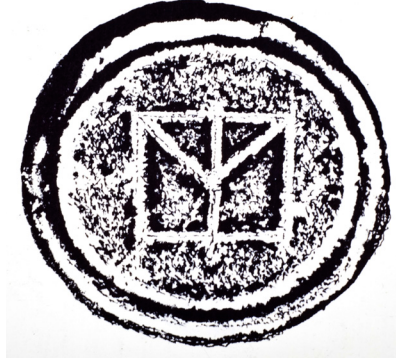
Bir bindir, en iyisiyse.

49a

Aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz. Biziz ve değiliz.

50

Beni değil *logos*'u dinlemek ve her şeyin bir olduğunu uyumla söylemektir bilgelik.

51 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 9, 1) Roussille “... uyumdan söz ettiğini anlamazlar” biçiminde çevirmiş ilk tümcecğin sonunu. Kranz-Baydur, “...logos’ta nasıl uyuşturduğunu anlamazlar” diyor. Ben –anlaşırlığı zorlaştırmak pahasına da olsa– bir önceki parçada da kullanılan *omologeı* sözcüğünün “birlik içinde, uyum içinde söylemek” anlamını olduğu gibi korumayı yeğledim.

52 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 9, 4) Uzun süre, baştaki *aion* sözcüğünün sonsuzluk ya da zaman anlamına geldiği sanılmış. Kimi çeviriler bu yanlışlığı günümüze dek taşımış (Voilquin, Kranz-Baydur). Oysa çağdaş filoloji, bu sözcüğün yaşam süresi anlamını taşıdığını kanıtlamış durumda; yeni çeviriler, “yaşam” ya da “yaşam zamanı” biçiminde karşılıyorlar bu sözcüğü. Paizon (oynamak), kimi antik metinlerde dama oynamak anlamında da kullanılmış; kimi çevirmenlerce bu biçimde karşılanmış. Bollack-Wismann yine oldukça farklı bir anlam çıkarıyorlar parçadan; Herakleitos’un yaşamın kendini yenilemesinden söz ettiğini savunuyorlar. Çevirileri de şöyle: “Yaşam bir çocuktur, çocuk yapar, oynar. Kral olma sırası çocukta.”

53 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 9, 4) Herakleitos’un düşünce tarihine armağan ettiği temel kavramlardan biri ilk kez karşımızda: *polemos* (savaş, çatışma, çarpışma). Parçanın yorum ve çevirisinde herkes anlaşıyor.

54 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 9, 5) *Armonin*’i çoğunlukla uyum sözcüğüyle karşılamış çevirmenler. Oysa *armonia* sözcüğü, eski Yunancada öncelikle nesnelerin birbirine uydurulması kavramından yola çıkarak bağlantı, bileşim anlamlarını taşıyor. Bollack-Wismann, buna dayanarak bağlantı sözcüğünü yeğliyor: “Görünenden güçlüdür görünmeyen bağlantı.”

55 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 1)

56 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 9, 6) Homeros’a sorulan bilmecenin öyküsü, Herakleitos’tan önce de rastladığımız bir öykü. Daha eski kimi metinlerdeki biçimiye şöyle: “Yakaladığımızı bırakırız, yakalayamadığımızı götürürüz birlikte.” Herakleitos, “gördüğümüz” ve “görmediğimiz”i, giriş tümcecğiyle de bağlı olarak ünlü bilmeceye eklemiş görünüyor.

51

Kendinden farklı olanın nasıl uyumla söylediğini anlamazlar. Terslerin uyumu, yay ve lyra'daki gibi.

52

Yaşam bir çocuktur taşları sürüp oynayan. Bir çocuğun krallığı.

53

Savaş her şeyin babası, her şeyin kralıdır; kimine tanrı der, kimine insan, kimini köle yapar, kimini özgür.

54

Görünürden güçlü görünmez uyum.

55

Görülebilir, duyulabilir, algılanabilir, tüm benim yeğlediğim.

56

Görünür şeyleri bilmede yanıldı insanlar, tıpkı Homeros gibi, oysa tüm Yunanlıların en bilgisiydi. Bitlerini kıran çocuklar şunları söyleyerek şaşırttılar onu: gördüğümüz ve yakaladığımız ne varsa bırakırız, görmeyip tutamadığımızı alıp götürürüz birlikte.

57 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 2) Bollack-Wismann'ınki dışında bütün çeviriler, parçayı aktaran Hippolytos'un yorumundan yola çıkıyor ve benzeşiyor. Bollack-Wismann yorumu, parçayı ve bir iki sözcüğü (değişik sözlük anlamlarını seçerek) farklı okuyor; parçanın Hesiodos'u eleştirmede, tersine bir bakıma ona yaslandığı görüşündeler. Çevirileri de şöyle: "...Onun her şeyi bildiğini bilirler o ki ayırtırmazdı gündüzü geceyi." Ardından gelen "Çünkü birdir ikisi" bu çeviride belki daha anlamlı görünüyor. Bense Herakleitos'un Hesiodos hakkında öbür söylediklerini de göz önüne alarak genel eğilimi yeğliyorum.

58 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 3) Oldukça tartışmalı bir parça. Baştaki "İyiyle kötü bir ve aynı"nın özgün parçada yer almadığını düşünenler var. Son tümcecik için de çok farklı öneriler verilmiş. Roussille: "...çünkü onlar hem iyilik hem hastalık veriyorlar hastalara." Bollack-Wismann: "...çünkü onlar bu parayı hastalardan, başarıdan, hastalıklardan kazanıyorlar." Ben yine genel eğilimi yeğliyorum.

59 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 9, 4) Parçanın başında yer alan (ve farklı çevirileri olan) bir sözcük, *grapheon*, parçayı açıklıyor: "Ressamın aygıtı için yol düz ve eğri". Kranz-Baydur, "keçeci mengenesi" demiş. Roussille de bir mengeneden söz ediyor. Hippolytos'un açıklamasından aygıtın ne olduğu tam anlaşılmıyor ama ressamların kullandığı vidalı bir sistemden söz edildiği belli; vidayla hareket, hem düz hem eğridir diyor Hippolytos. Bollack-Wismann sözcüğü parçaya katıyor: "Ressamların yolu düz ve eğri."

60 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 4)

61 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 5)

57

Çoğunluğun öğretmeni Hesiodos. Onun her şeyi bildiğini sanırlar, o ki bilmez gündüzü geceyi. Çünkü birdir ikisi.

58

İyiyle kötü, bir ve aynı. Kesip biçen, yakan, türlü acılar veren hekimler, boşuna suçluyorlar hastalarını hak ettikleri parayı vermediklerinde. Çünkü hastalıkla aynı şey, verdikleri iyilik.

59

Yol. Düz ve eğri.

60

Yol. Aşağı ya da yukarı, tek ve aynı.

61

Deniz. Suların en saf ve en katışığı. Balıklar için içilebilir, can verici. İnsanlar için içilmez, öldürücü.

62 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 5) Bu parçayla ilgili olarak Roussille'in verdiği dipnot şöyle: "Herakleitos'un biçemi, *asynдетon* –bağlantı sözcüklerinin yokluğu– üstüne kuruludur. Oysa antik çağda yazımda noktalama kullanılmıyordu ve yalnızca bağlantı sözcükleri, hem tümce kuruluşunu hem de tümcenin sınırlarını veriyordu okuyucuya. Herakleitos'a yakıştırılan karanlık nitelemesi de buradan geliyordu. (Bkz: Metin ve Çeviri Üstüne, Sayfa 12) Öte yandan *asynдетon*, bir insansevmez cilvesi olmaktan çok bir düşünce biçimidir de: birbirinin karşısı sözcükleri, aradaki çarpışmayı hafifletmeden birbirleriyle ilişki içine sokma olanağını verir – tıpkı buradaki gibi. Herakleitos'un tümcesi, onun anladığı dünyaya benzer biçimde kurulmuştur: uyum, her şeyin birliğini, değişimin içinde düzenler ve üretir, çünkü orada karşıtlar öylesine kusursuzca birbirlerine uyarlar ki onları birleştiren dikişi ayırdetmek olanaksızdır."

63 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 6) Anlaşılmaz parçalardan biri daha. Hippolytos bu parçayı, ölülerin dirilmesinden söz ederken alıntılıyor. Ama Herakleitos'a göre kimler diriliyor, kimin karşısında dikiliyorlar ve neden bekçilik ediyorlar canlılara ve ölülere? Bilinmiyor. Açıklama çabalarının hiçbiri doyurucu değil.

64 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 7) Buradaki yönetme sözcüğü, tekne dümeni (*oiax*) sözcüğünden türemiş bir sözcük (yeke sözcüğü de bu kökten geliyor). Biraz zorlayarak "Yıldırım her şeyin yekesinde" denebilirdi.

65 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 7) Bağlam yitilmiş görünüyor. Hippolytos, ateşin kozmogonik değişimlerinden söz ederken kullanıyor Herakleitos'un sözcüklerini: "Gereksinme ve doyunluk adını veriyor ateşe. Gereksinme dünyanın kuruluşu onun için, doyunluksa tutuşması ateşle."

66 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 7) Hıristiyan düşüncesinin, son yargı kavramıyla ilgili gördüğü bir parça. Aslında yine Herakleitos'un ateşle ilgili düşüncelerini yansıtır.

62

Ölümsüz ölümlüler, ölümlü ölümsüzler, kiminin ölümünü yaşayan, kiminin yaşamını ölen.

63

Dikiliyorlar önüne orada duranın, bekçisi oluyorlar uyanık canlıların ve ölülerin.

64

Bütün bu şeyleri yıldırım yönetir.

65

Gereksinme ve doygunluk.

66

Gelen ateş ayıracak ve ele geçirecek her şeyi.

67 (Hippolytos, *Tüm Sapkınlıkların Çürütülmesi*, IX, 10, 8) İkinci tümce tartışmalı. Eski çevirilerden bir örnek verelim (Kranz-Baydur): "...Başkalaşım değişir, ateşin tütsülük baharlarla bir araya gelince, her birinin kokusuna göre ad alması gibi." (Munier, Capelle, Voilquin de aynı düşüncede). Ancak ateş sözcüğü metinde yok; yazımda düştüğü sanılıyor ve bir yakıştırma yapılıyor burada; Bollack-Wismann ve Roussille ise, bu yakıştırmaya karşı çıkıyorlar ve dumanlara karışanın tanrı olduğunu savunuyorlar.

67a (Hisdosius Scholasticus, *Timaos'un Açıklanması*, 34 b) Kimi çevirilere alınmayan, özgünlüğü kuşku götürür bu parça, akılla beden ilişkisi üstüne Stoacı bir benzetme; 12. yüzyıl düşünürünün verdiği metnin, eski bir Kuşkucu kaynaktan alıntılanmış olduğu sanılıyor.

68 (Iamblicus, *Gizemler Üstüne*, I, 11) "İlaç" sözcüğü dışında tümüyle aktarıcının tümcelerinden oluşan metin, Herakleitos'un, Aristoteles'ten önce *catharsis* kuramına benzer düşünceler geliştirdiğini düşündürüyor. Ancak asıl tümcelerin bilinmemesi, yorumcuları bu konuda kuşkucu davranmaya götürüyor.

69 (Iamblicus, *Gizler Üstüne*, V, 15) "Demek ki iki tür kurban tanımlıyorum: bir yanda bütünüyle arınmış insanlarınki, yalnızca bir kişinin ender olarak yaptığı –Herakleitos'un dediği gibi–, ya da az sayıda insanın; öte yanda da madende kalanların kurbanları..." Çevirilerin çoğuna alınmamış, Herakleitos'la ilişkisi belirsiz bu parçayı ben de çeviriye katmıyorum.

70 (Iamblicus, *Ruh Üstüne*, Stobaios, II, 1, 16)

71 (Marcus-Aurelius, *Düşünceler*, IV, 46) Tümce Marcus-Aurelius'un alıntılanmış beş parçadan biri: "Onu da düşünmek gerek, yolun gittiği yeri unutan kişiyi." Bağlamın eksikliği, açıklamayı zorlaştırıyor.

72 (Marcus-Aurelius, *Düşünceler*, IV, 46) Marcus-Aurelius, "O logos ki..." diyor parçanın başında. Geleneksel çeviriler, *logos*'u da parçaya katmışlar. Buna karşılık Bollack-Wismann ve Roussille bunun bir yakıştırma olduğunu düşünüyorlar; Bollack-Wismann yorumu, "onca yakın olunan şey"in insanın kendisi olduğunu doğrultusunda.

67

Tanrı, gündüz gece, kış yaz, savaş barış, bolluk kıtlıktır. Değişir, nasıl buhurlara karıştığında dileyen dilediği adla anarsa.

67a

Nasıl ki ağının ortasına yerleşmiş örümcek, tellerine bir sineğin takıldığını duyduğunda telin kopmasından acı duymuş gibi oraya koşarsa insan ruhu da bedeninin bir köşesi yaralandığında hızla koşar oraya, sıkı sıkıya ve uyumla bağlı olduğu bedeninin yara almasına dayanamazmışçasına.

68

Haklı olarak ilaç adını veriyordu Herakleitos bunlara (phallos törenlerine) ve böylece korkuya ve ruhların değişim içinde yakalandığı acılara karşı çare olduklarını söylemek istiyordu.

70

Çocuk oyunu diyordu insanların düşüncelerine.

71

...yolun gittiği yeri unutan kişiyi.

72

O onca yakın oldukları şeyden uzaklaşıyorlar ve her gün rastladıkları şeyler yabancı geliyor onlara.

73 (Marcus-Aurelius, *Düşünceler*, IV, 46) Marcus-Aurelius ekliyor: “Çünkü uykuda da eylemde bulunduğumuzu ve konuştuğumuzu sanırsınız.” 1 no.’lu parçayla ilişkili görülen bir düşünce.

74 (Marcus-Aurelius, *Düşünceler*, IV, 46)

75 (Marcus-Aurelius, *Düşünceler*, VI, 42) Kimi çevirilerde “emek verir” yerine “işçi” “zanaatkar” sözcükleri kullanılmış. Yine 1 no.’lu parçayla ilişkili görülen bir düşünce.

76 (Marcus-Aurelius, *Düşünceler*, IV, 46) 36 no.’lu parçaya bağlanan bir tümce; yalnızca soluk yerine hava kullanılmış. Başka kaynaklarda parçanın ekleri var: “Ateşin ölümü havanın doğumudur, havanın ölümü suyun doğumu.”(Plutharkos); “Ateş toprağın ölümünü yaşar, hava ateşin ölümünü, su havanın ölümünü yaşar, toprak suyunkini.”(Surlu Maximus)

77a - 77b (Porphyrios, *Nymfaların Mağarası*, 10) Kaynak metin, bu iki parçayı Apamealı Numenius’un bir açıklamasıyla aktarıyor: “Ruhlar için haz ya da ölümdür nemlenmek. Haz’la onların dünyaya gelişlerini kastediyor. Başka bir yerde de şöyle diyor: Biz onların ölümünü yaşarsınız onlar bizim ölümümüzü.” Böylece 77b’nin “onlar”ı açıklanıyor. 77a için Diels’in yaptığı küçük bir düzeltmeyle varılan ve çevirmenlerin genellikle yeğlediği anlamı Bollack-Wismann ve Roussille kabul etmiyorlar. Onların çevirisi de şöyle: “Ruhlar için haz: ölüm olmaması nemlendiklerinde.” Herakleitos’un ruh (soluk) ve nem arasında kurduğu ilişkiyi yeterince anladığımızı sanmıyorum.

78 (Origenes, *Celsus’a Karşı*, VI, 12) Neredeyse tüm çeviriler, parçadaki *gnome* sözcüğünün “anlak, us, düşünce” anlamlarına yaslanıyor (ben de öyle yaptım). Bollack-Wismann, bu anlamda çok sıradan bir düşüncenin dile getirildiğini ve daha derine inilmesi gerektiğini düşünüyorlar. Bir dizi karmaşık açıklamanın ardından verdikleri çeviri şöyle: “İnsanın ırası amaçlarını kaçırsın elden, tanrınıninkiyse kaçırmaz” (Burada amaç, nesneleri kendi zıtlarına yönlendiren derin gerilim, onları tanımlamamıza yarayan şey anlamında kullanılıyor).

73

...ve uyuyanlar gibi eyleyip konuşmamalı insan.

74

Anamızın babamızın çocuğu gibi davranmamak gerek; daha sade söylersek: öncekilerden gördüğümüz gibi yapmamak.

75

Uyuyanlar da emek verir (...ve katılırlar evrende olan bitene).

76

...toprağın ölümü, suya dönüşmek, suyun ölümü havaya, havanın ölümü ateşe; ve tersine.

77a

Ruhlar için haz ya da ölümdür nemlenmek.

77b

Biz onların ölümünü yaşıyoruz, onlar bizim ölümümüzü.

78

İnsanoğluna vergi değildir anlık, tanrısal ırada vardır.

79 (Origenes, *Celsus'a Karşı*, VI, 12) Neredeyse bütün çeviriler, tümce-deki *daimonos*'u tanrı sözcüğüyle karşılamış. Oysa Roussille Herakleitos'un tanrıdan söz ederken *teos* sözcüğünü kullandığını söylüyor ve çevirisinde insanla tanrı arası bir varlık (yarı tanrı) anlamını taşıyan *daimon* sözcüğünü kullanıyor (Sözlükler Homeros için tanrı ya da tanrıça anlamı taşıyan sözcüğün daha sonra bu anlamı da taşıdığını yazıyor). Ben genel eğilime katılıyorum.

80 (Origenes, *Celsus'a Karşı*, IV, 42) Diels'e dayalı çeviriler, birbirini tutuyor. Bollack-Wismann'da yine farklı bir yorum ve çeviri var; Diels'in yaptığı kimi düzeltmelere katılmıyor ve biraz farklı bir biçim öneriyorlar: "Bir zorunluluk varsa kavgadır bu, herkes için ortaktır ve adalettir, ki çatışma demektir o da ve çatışmaya göre olagelen her şey ve onu izleyen her şey zorunluluktur."

81 (Philodemos, *Rhetorika*, I, col 62) Bu iki sözcüğü Babilli Diogenes'ten alıntılaman Philodemos'a bakılırsa Herakleitos, konuşma sanatını tanımlıyor bu sözcüklerle: "Öğrettiği tüm kurallar aldatmayı amaçlar, tam Herakleitos'un dediği gibi düzenbazlığın başıdır o." Herakleitos'un bu sözleri bir başkası için kullandığını da Taorminalı Timaios adlı tarihçiden bir alıntıda okuyoruz: "Böylelikle bu zararsız düzenbazlıkları icat edenin ne Pythagoras, ne de Herakleitos'un suçladığı kişi olmadığı görülüyor, düzenbaz, Herakleitos'un ta kendisi." Bu üçüncü kişinin kim olduğu bilinmiyor; belki de yine Pythagoras'tan söz ediyor Timaios ve asıl Pythagoras'la Herakleitos'un tanımladığı Pythagoras'tan ayrı tutuyor (Bkz. parça 129). Kimi çeviriler, düpedüz Pythagoras adını kullanıyorlar (Kranz-Baydur: "Pythagoras yalanların başıdır").

82 - 83 (Platon, *Büyük Hippias*, 289 a) Güzelliğin peşine düşen bu ünlü diyalogda Sokrates'in ağzından, birkaç satır aralıkla okuduğumuz iki parça: "...Herakleitos'un şu sözünün doğruluğunu yadsıyorsun dostum: Maymunların en güzeli çirkindir, insanla karşılaştırıldığında..." Ve az ötede (bu kez Sokrates'i yanıtlayan düşsel bir konuşmacının ağzından): "...Ve şu sözünü ettiğin Herakleitos da şöyle demiyor muydu: İnsanların en bilgisi maymun gibidir tanrının yanında. Bilgelikte, güzellikte ve geri kalan her şeyde."

79

Çocuksu denir insana tanrının önünde, tıpkı çocuk gibi insanın önünde.

80

Kavganın herkes için ortak, adaletin çatışma olduğunu ve her şeyin, çatışmayla zorunluluğa göre olageldiğini bilmek gerek.

81

Düzenbazlığın başı.

82

Maymunların en güzeli çirkindir.

83

İnsanların en bilgisi maymun gibidir tanrının yanında.

84a - 84b (Plotinos, *Enneadlar*, IV, 8 (6),1, 14) Yeniplatoncu Plotinos, (belki de dinlenme ve yorgunluk sözleri nedeniyle) bir araya getirdiği bu iki alıntıya ruhların ete kemiğe bürünmesine ilişkin anlamlar yüklüyor; ancak bağlamın eksikliği, sözlerin asıl anlamın kavramamıza engel.

85 (Aristoteles, *Ethika Eudemeia*, B7, 1223b) Aristoteles'in alıntısı en kısası. Plutarkhos'ta daha uzun bir biçime rastlıyoruz: "Savaşçılığa karşı değil tutkuya karşı savaşmak zordur, Herakleitos'un dediği gibi, çünkü istedikleri ruhla ödenir, mal mülk ve onurla ödenir." Bollack-Wismann, Aristoteles metni için: "Zordur yüreğe karşı savaşmak; solukla ödenir" biçimini öneriyor. Kranz-Baydur çevirisi de şöyle: "Hırsla savaşmak güçtür; çünkü istediğini can pahasına alır." Tutkular, yürek, hırs, *thymos* sözcüğünün karşılıkları. Ruh, soluk, can da *psykhe*'nin (Bu iki kavram için yine bakınız: *Ecce Homo*, Azra Erhat).

86 (Klementios, *Stromateis*, V, 13, 88, 4) Plutarkhos bu sözleri alıntılarken (*Koriolanus*, 38) bir de açıklama getiriyor: "Tanrısal şeylerin çoğunu, Herakleitos'un dediği gibi, inançsızlık kaçırır gözümüzden, bilemeyiz".

87 (Plutarkhos, *De audiendis poetis*, 28 D) Çevirmenlerin çoğunluğu anlamda anlaşıyor "Aptal insan her söz karşısında her zaman şaşkın şaşkın bakınır." (Kranz-Baydur, Roussille, Munier). Bollack-Wismann ikilisi, hem "aptal" nitelemesinin kullanımı hem de tümcedeki *logos* sözcüğünün anlamı konusunda farklı düşünüyorlar: "Aptaldır insan, her şeydeki logos karşısında korkuya kapılır." Ben ikisinin ortası bir anlamı seçiyorum.

88 (Plutarkhos, *Apollonius'un Avutulması*, 106 E) Diels'den yola çıkan çevirmenlerin çoğunluğu geleneksel bir çeviride birleşiyor: "Aynı şeydir bizde diri ve ölü, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü birileri değişerek ötekiler olur, ötekiler de yine değişerek öncekilere dönüşür." Bollack-Wismann bu yorumun Herakleitos için biraz düz ve sıradan bir düşüncüyü sergilediği görüşündeler. Yorumları, basit bir "aynılık"ın ötesinde, 21, 36, 62, 77b gibi parçalarla da yakınlık gösteren, daha karmaşık bir değişim düşüncesini hedefliyor. Ben de onların biraz çetrefil ve gizemli çevirilerini yeğliyorum.

84a

Değişerek dinlenir.

84b

Yorgunluk, aynıları için çalışıp aynılara boyun eğmek.

85

Zordur tutkularla savaşmak. Ruhla ödenir.

86

İnançsızlık kaçırır gözümüzden, bilemeyiz.

87

Aptal insan şaşkına döner her şeydeki *logos* karşısında.

88

Aynı şeydir burada diri ve ölü, yaşayan-ölen uyanıklığı ve uykuyu, ki genç ve yaşlıdırlar. Çünkü bu şeyler değişir, birileri ötekiler olur ve ötekiler yeniden değişip öncekilere döner.

89 (Plutarkhos, Boşınançlar Üstüne, 3, 166C) Tümcenin ikinci bölümünün (“uyuyanlarsa...”) Plutarkhos’un olması güçlü bir olasılık.

90 (Plutarkhos, *Delfoi’deki E Üstüne*, 388DE) Çevirisinde birleşilen ama anlamı üstünde tartışılan, karmaşık yorumlara girilen bir parça.

91 (Plutarkhos, *Delfoi’deki E Üstüne*, 392 B) Ünlü “İrmak” üçüncü kez karşımızda. Parçanın aktarılmış çok sayıda biçimi arasından Plutarkhos’unki, en doğrusu gibi görünüyor. Parçanın başka aktarımlarına, küçük farklılıklarla, Platon’un bir dialogunda (*Kratylos* 402 a), Aristoteles’de (*Metafizik* G5, 1010 a), Plutarkhos’un başka metinlerinde (*De sera numinis vindicta*, 559 C; *Aetia Physica*, 912 A) rastlıyoruz. Ve Plutarkhos, alıntıyı (kimi yorumcuların birkaç sözcüğünü daha Herakleitos’a yakıştırıldıkları) uzun bir açıklamayla sürdürüyor: “Aynı ırmağa iki kez girilemez ya da ölümlü bir nesnenin aynı durumuna iki kez dokunulamaz. Çünkü değişimin canlılığı ve çabukluğuyla dağılır gider, sonra yeniden toplanır ya da daha doğrusu ne yeniden ne de daha sonra ama biçimlenip yok olurken aynı anda yaklaşır ve uzaklaşır; bu nedenle de değişimi varlıkla sonuçlanmaz.”

92 (Plutarkhos, *Pythia’nın Kehanetleri Üstüne*, 397 A) Plutarkhos’un ünlü aktarımı, geniş biçimiyle şöyle: “Görmüyor musun ne denli güzel, dinleyenleri baştan çıkaran, büyüleyen türküleri Sappho’nun! Oysa Sibylla, o kudurmuş ağızlı, Herakleitos’un dediği gibi, gülüşsüz, süs-süz, düzgünsüz sözler söylüyor, ve bin yılı aşır ses, tanrı esiniyle.” Erythrai (İldırı) kentinin ünlü bilicisinden söz ettiği sanılan bu tümcenin ne kadarının Herakleitos’un olduğu, kesinlikle belli değil; tartışılıyor. Ben üstünde birleşilen en kısa biçimi yeğliyorum.

89

Uyanık kişiler için tek ve ortaktır evren, uyuyanlarsa kendi ayrı dünyalarına döner.

90

Her şey ateşle değişilir ateş de her şeyle, altının mallarla, malların da altınla değişilmesi gibi.

91

Aynı ırmağa iki kez girilemez.

92

Sibylla, o kudurmuş ağızlı, gülüşsüz sözler söylüyor...

93 (Plutarkhos, *Pythia'nın Kehanetleri Üstüne*, 404 D) Parçanın öznesi *O anaks...*, yaygın ama oldukça belirsiz bir sözcük. Homeros ve tragedya yazarları, Apollon ve Zeus için, kimi zaman da kahramanlar için kullanıyorlar bu sözcüğü. Ancak burada –Delfoi'den söz edilmesi nedeniyle– Apollon için kullanıldığı belli (parçanın kendisi de Apollon'un adını söylemiyor, işaret ediyor sanki). Fransızca çevirilerde “*maître*” (efendi), “*roi*” (kral) gibi karşılıklar var. Baydur çevirisinde “*bay*” sözcüğü kullanılmış. Ben, tüm çağrıştırdıklarıyla “efendi”yi yeğliyorum. Öte yandan “ne söyler ne de gizler...” sözleri üstüne Bollack-Wismann'ın dipnotlarından ilginç bulduğum iki bölümü aktarıyorum: “Kendi söylemlerinin ulamlarını (kategorilerini) kehanetin anlaşılmazlığına uygulayan insanlar, onu doğru (söyleyen), ya da yanlış (gizleyen) olarak yorumlamaya yatkındılar, bekledikleri ya da başlarına gelen bir olaya uyması ya da uymaması durumunda. Oysa bilici sözü, çiftanlamlılığıyla, gerçek ya da yalan, belirli bir olumlamanın berisinde durur gibidir. Karşıtlığı aşar ve alternatiften kaçır. Tanrısal söylem “ne söyler, ne de gizler”, çünkü söyler-ve-gizler; söylediğiyle, söylemediğini işaret eder.” (...) “Göstermek, işaret etmek fiili (*semainein*) iki olumsuzlamanın getirdiği beklentiyi yanıtlar. Başka bir işaret sistemine göndermez bizi (el kol hareketi, resim, vb.). Tanrı, bildirmeden anlamamızı sağlar, gösterip açıklamadan açınlar.”

94 (Plutarkhos, *Sürgün Üstüne*, 604 AB) Hippolytos ve Iamblicus'un aktardığı, Pythagorasçı bir atasözü var: “Yaban ellerdeyken kendi yolundan çıkma, çünkü Erinys'ler, Dike'nin yardımcıları, peşinden gelirler.” Bu sözün, Herakleitos'un sözünden uyarlandığını düşünenler olduğu gibi, tersini savunanlar da var. Bu sonunculara göre Herakleitos, atasözünü gökyüzüne ve evrensel düzene taşıyor. Güneşi yola getirebilecek Erinys'lerin de “Gecenin Kızları” olduğunu anımsatalım.

93

Delfoi'deki bilicinin efendisi ne söyler ne de gizler. İşaret eder.

94

Ölçülerini aşmayacaktır Güneş. Yoksa Erinys'ler, Dike'nin yardımcıları, bulup çıkarırlar onu.

95 (Plutarkhos, *De audiendo*, 43 D) Sözün sonrası da var Plutarkhos'ta: "Bilgisizliği gizlemek en iyisi. Ama zordur bu, kendini yitirdiğinde insan, içki masalarında..." Geleneksel çeviriler hep böyle anlamışlar bu sözü. Ancak kimi yeni yorumcular, Herakleitos için bunun çok düzayak bir öneri olduğunu düşünüyorlar ve parçada başka bir anlam aramaya girişiyorlar (Parça 40'la Herakleitos'un çok bilgiyi aşağıladığını da biliyoruz). Roussille ve Bollack-Wismann, parçayı oluşturan üç sözcüğün başka türlü okunabileceğini ve çıkacak anlamın Herakleitos'un düşüncesine daha yakın düşeceğini savunuyorlar. Gelgelelim ikisinin arasında da bir fark var. İşte Bollack-Wismann çevirisi: "En iyisi, bilgisizliğin gizlemesi". Ben Roussille'inkini yeğliyorum.

96 (Plutarkhos, *Sofra Sözleri*, IV, 4, 3, 669A) Herakleitos "gübreden çok" diyor aslında. Vurguları değiştirmek pahasına "Gübreden çok ölüleri atmak gerek" denebilirdi.

97 (Plutarkhos, *Devleti Yönetmek Yaşlıya Düşerse*, 787 C)

98 (Plutarkhos, *De facie in orbe lunae*, 28, 943 E) Geleneksel çeviriler birleşiyor: "Ruhlar kokluyor Hades'te". Bu sözü anlamak için, genellikle Homeros'a yaslanılmış ve "ruhların Hades'te kurban kanlarını kokladığı" anlamı çıkarılmış. Ancak Bollack-Wismann'da yine farklı ve şaşırtıcı bir yorum var. Hades sözcüğünün (*a-ides*) "görünmez, bakılamaz" anlamına geldiğini söylüyor ve Herakleitos için ruhun neme yönelmesinin özel bir anlamı olduğunu belirtiyorlar (77a). Çeviri önerileri şöyle: "Ruhlar (soluklar) Görünmez'i koklar."

99 (Klementios, *Protrepitika*, 113, 3) Diels-Kranz çizgisindeki tüm çeviriler birleşiyor: "Güneş olmasaydı öbür yıldızlara karşın gece olurdu." Güneş olmasaydı, tüm öbür yıldızların ışığı yeryüzünü aydınlatmaya yetmezdi demek bu. Oysa Bollack-Wismann ve Roussille'de çok farklı bir yorum var. İkisi de eski yorumcuların "karşın" olarak anladığı *ene-ka* sözcüğünün "nedeniyle" anlamını taşıdığını savunuyorlar ve ışık/gündüz-gece/karanlık karşıtlıklarına gönderme yapan farklı okumalar öneriyorlar: "Güneş olmasaydı, yalnızca öbür yıldızlardan dolayı gece olurdu" (Roussille; Capelle-Özügül de buna çok yakın) ya da "Güneş olmasaydı, öbür yıldızlar geceyi yapardı" (Bollack-Wismann). Ben çok daha Herakleitosçu bulduğum bu sonuncuyu yeğliyorum.

95

Bilgisizlik en iyisini gizler.

96

Gübre gibi atmak gerek ölü bedenleri.

97

Köpekler tanımadıklarına havlar.

98

Ruhlar Görünmez'i koklar.

99

Güneş olmasaydı geceyi öbür yıldızlar yapardı.

100 (Plutarkhos, *Platoncu Sorunlar*, 4, 1007 D-E) Çevirmenlerin çoğu uzun bir tümcenin içinden üç ya da dört sözcüğü Herakleitos'un sayıyorlar. Roussille ve Bollack-Wismann ise Plutarkhos'un metnini tümüyle çevirilerine almışlar ve ne kadarının Herakleitos'un olduğunu belirlemiyorlar: "...Güneş, Herakleitos'un dediği gibi her şeyi getiren mevsimlerin ve değişimlerin sınırlanması, yargılanması, belirlenmesi ve görünür kılınmasıyla görevli gözlemci niteliğiyle tanrıların başının yardımcısıdır, yalnızca aşağılık ve küçük şeyler için değil, en büyük ve en önemliler için de." Roussille'in parçayla ilgili dipnotuysa şöyle: "Herakleitos, güneşin tanrısal bileşimdeki ağırlıklı yeri üstünde birkaç kez ve ısrarla durur. Bu ısrar, onun kültürel çevresindeki büyük akımların ısrarıdır aynı zamanda: Doğulu Surya/Mithra ve güneş Apollon gelenekleri, Grek İyonya'yı derinlemesine etkilemiştir."

101 (Plutarkhos, *Kolotes'e Karşı*, 1118 C) Herakleitos'un kısacık ama insanı düşlere, düşüncelere daldırıp götüren sözlerinden biri daha. İki Türkçe çeviride de "araştırdım" denilmiş. Oysa yabancı çeviriler "aradım" da birleşiyorlar. Yalnızca Bollack-Wismann, fiilin Grekçe'ye özgü, belirsiz bir geniş/geçmiş zamanda (*aoristos*) çekildiğini söylüyor ve "ararım" biçiminde çeviriyor. Ben genel eğilime katılıyorum.

101a (Polybios, XII, 27) Polybios, Herakleitos'tan bir alıntıyla desteklediği bir atasözünü açıklıyor: "...Doğa, her şeyi görmemize ve yapmamıza olanak veren iki aygıt vermiş bize ve görme duyusu ötekilere göre çok daha gerçekçi, Herakleitos'un dediği gibi: Kulaktan daha sağlam tanaktır gözler."

102 (*Scholia Graeca in Homeri Iliadem*, L 4) Yalnızca Bollack-Wismann yorumu, ikinci tümce için farklı: "...İnsanlar haksız olanı kabullenirler, hakça olanı kabullenirler." Açıklamalarıysa doyurucu değil.

103 (Porphyrios, *Homerik Sorunlar*, X, 200)

104 (Proclus, *Alkibiades'in Açıklanması*, 256) "düşünleri, usları"nı, *noos* ve *phren* karşılığı kullandım (Bkz: Not 2 ve yine *Ecce Homo*, Azra Erhat). "Çoğunluk kötüdür", Herakleitos'un çok saydığı bir düşünürün (39), Prieneli Bias'ın bir sözü.

100

Her şeyi getiren mevsimler.

101

Kendimi aradım.

101a

Kulaktan daha sağlam tanıktır gözler.

102

Tanrı için her şey güzel iyi ve hakçadır. İnsanlarsa kimini haksız bulurlar kimini hakça.

103

Ortaktır daire çemberinde başlangıç ve son.

104

Nerede bunların düşünleri, usları? Sokak ozanlarıyla gevşeyip kalabalığı efendi biliyorlar ve görmüyorlar çoğunluğun kötü, azınlığın iyi olduğunu.

105 (Homeros *Üstüne Notlar*, Σ 251) “Böylece Herakleitos, Homeros’u bir yıldızfalcısı sayıyor...” Tümcedeki *astrologon* sözcüğü, hem astro-nomi, hem astroloji anlamı taşıyabilir. Herakleitos’un Homeros’u bir astrolog mu yoksa –Thales gibi– (38) bir astronom mu saydığını anlamak olası değil. Çevirilerde bu iki sözcük te kullanılmış. Ben birinciye yeğliyorum.

106 (Plutarkhos, *Camilla’nın Yaşamı*, 19, 3) Plutarkhos’a bakarsanız, bu sözler, günler arasında ayırım yapan, iyi ya da uğursuz günler olduğunu söyleyen Hesiodos’a karşı söylenmiş. Ancak çevirmenler alıntıyı değişik biçimlerde okuyabiliyor: “Hesiodos her günün yaratılışının bir olduğunu bilmiyor” (Kranz-Baydur); “Her günün doğası birdir” (Roussille); “Tüm günler, tek ve aynı türdendir” (Munier); ve yine çok farklı bir Bollack-Wismann çevirisi: “Gün, kendi gücü içinde, her defasında birdir.” Bollack-Wismann, parçadaki *phusis*’in doğa ya da yaratılış karşılıklarıyla, “bir” in de “aynı” kavramıyla çevrilmemesi gerektiğini savunuyorlar; onlara göre *phusis*, Herakleitos’un dizgesinde “şeylerin değişimindeki *logos*” anlamını taşıyor (Bkz. parça 123). Başka bir yerde “fizik yapı” karşılığını kullanmışlar. Türkçede eskiler “natura” derlerdi; bugünse iyi bir karşılık yok elimizde. Ben, içinde “bir” in çiftanlamını da barındıran daha kısa bir söyleyişi seçiyorum.

107 (Sextus Empiricus, *Matematikçilere Karşı*, VII, 126) İki yorum var: “Ruhları ham olan insanlar için gözler ve kulaklar kötü tanıktır-lar” (Kranz-Baydur, Munier, Voilquin...) ya da “İnsanlar için kötü tanıktır ham (barbar) ruhluların gözleri kulakları” (Roussille, Bollack-Wismann). “Ruh” yine *psyche*’nin (soluk) “ham” sözcüğüyse *barbaros*’un karşılığı. Kimi çevirmenler onu barbar olarak bırakmış (Bollack-Wismann, Munier), kimisi sözlük anlamıyla çevirmiş: Roussille “solukları yabancı bir dili konuşanların” diyor çevirisinde. Ben tüm çağrışımlarıyla barbar sözcüğünü korumayı yeğliyorum.

108 (Stobaios, *Antologya*, III, 1, 174)

110 (Stobaios, *Antologya*, III, 1, 176)

111 (Stobaios, *Antologya*, III, 1, 177)

105

Yıldızfalcısı Homeros.

106

Günlerin hepsi bir.

107

İnsanlar için kötü tanıktır barbar ruhların gözleri kulakları.

108

Sözlerini dinlediklerimden hiçbirisi bilge'nin her şeyden ayrı olduğunu anlayacak duruma gelmemişti.

110

Daha iyi olmaz insanların tüm dilediklerinin gerçekleşmesi.

111

Hastalık sağlığı iyi ve değerli kılar, açlık tokluğu, yorgunluk dinlenmeyi.

112 (Stobaios, *Antologya*, III, 1, 178) Çeviriler genellikle birbirini tutuyor. Yalnızca ikinci tümce için Bollack-Wismann'da yine farklı bir okuma var: "...Doğru şeyler söylemek ve herkesin doğaya uyarak dinlemesini sağlamak." Doğa sözcüğüyle ilgili olarak Roussille, *kata phusin*'in, her 'gerçek şey'in doğasına gönderme yaptığını söylüyor (Bkz. 106, 123)

113 (Stobaios, *Antologya*, III, 1, 179) Parçadaki "düşünce" (*phroneein*) yine diyafragmayla ilgili görülen ve Bollack-Wismann'ın "yürek düşüncesi" biçiminde çevirdiği kavram (Bkz. 2 ve yine *Ecce Homo*, A. Erhat)

114 (Stobaios, *Antologya*, III, 1, 179) Uzunluğuna karşın çevirmenlerin yorumunda birleştikleri bir parça. Ve bu kez *phren*'den değil *noos*'tan söz ediliyor.

115 (Stobaios, *Antologya*, III, 1, 180) Çevirilerin çoğunda "ruh" denirken, Roussille ve Bollack-Wismann "soluk" sözcüğünü kullanmayı yeğliyorlar.

116 (Stobaios, *Antologya*, III, 5, 6) Sağlıklı düşünme biçiminde çevirdiğimiz *sophronein* (*sophroneo*) için sözlük, akıllı, tedbirli, bilge olmak, ölçülü, sade, alçakgönüllü olmak gibi anlamlar veriyor. Kranz-Baydur çevirisinde "sağ-düşünceli olmak" denilmiş. Yabancı çeviriler "sağlıklı düşünme, iyi düşünme" gibi karşılıklar kullanmışlar. Yalnızca Voilquin "bilgelik" sözünü yeğlemiş. Düpedüz "sağduyu" da denebilirdi.

117 (Stobaios, *Antologya*, 5, 7)

118 (Stobaios, *Antologya*, 5, 8) Baştaki "parıltı" sözcüğü (*auge*) çoğu kez anlaşılmamış, antik alıntılarda atlanmış, farklı biçimde okunmaya ya da düzeltilmeye çalışılmış. Güneş gök ya da ateş parıltısı, ısıltı anlamı taşıyan sözcüğün geri kalanla ilişkisi bugün de yeterince anlaşılmış değil. Roussille ve Bollack-Wismann "ruh" (*psykhe*) için yine ısrarla "soluk" sözcüğünü kullanıyorlar.

112

Doğru düşünmek en büyük erdem ve bilgelik. Doğru şeyler söylemek ve yapmak, doğaya kulak vererek.

113

Herkeste ortaktır düşünce.

114

Akıllıca konuşmak için her şeyde ortak olandan güç almak gerekir, yasalarına sırt veren kent gibi ve belki daha da güçlü biçimde. Çünkü insanların tüm yasaları tek bir yasa-dan beslenir: tanrısala olandan. Çünkü her şeye istediğince egemendir o ve her şeye yeter ve her şeyi aşar.

115

Ruhta kendi kendine çoğalan bir *logos* vardır.

116

Tüm insanlara verilmiştir kendini tanıma ve sağlıklı düşünme yetisi.

117

İnsan sarhoş olduğunda küçük bir çocuk götürür onu, yalpalar nereye gittiğini bilmez, çünkü nemlenmiştir ruhu.

118

Parıltı, kuru ruh en bilge ve en iyisi.

119 (Plutarkhos, *Platoncu Sorunlar*, 999 E; Stobaios, IV, 40, 23) İki çok az farklı biçimi olan, kısacık ve gizemli bir parça. Plutarkhos'un aktardığı, "İnsanın ırası tanrısaldır" (Munier) ya da "İnsanın ırası, tanrı" (Bollack-Wismann) biçiminde çevrilebiliyor. Stobaios'un ki: "İnsanın ırası, daimon'udur" (Voilquin, Roussille), "Huy insan için daimon'dur" (Kranz-Baydur) çevirilerini veriyor. İki biçim arasında hem küçük bir fark var, hem de *daimon* sözcüğüne yüklenen anlam değişiyor (tanrı; ya da yarı-tanrı, insandaki tanrısal töz, cin, yazgı, vb.). Ben Plutarkhos'un-kini yeğliyorum.

120 (Strabon, *Coğrafya*, I, 1, 6) Strabon'un gökyüzü ve kutup bölgesinin sınırlarıyla ilgili olarak yaptığı alıntıyı açıklamak kolay değil. Homeros'un da –Herakleitos gibi– tek bir Ayı takımyıldızından söz ettiğini belirten Strabon onun zamanında ikinci Ayı'nın (belirtilmiyor ama küçüğü olduğu anlaşılıyor) henüz adlandırılmamış olabileceğini söylüyor. "Şafağın ve akşamın sınırları"nı "Doğunun ve batının ortak sınırları" olarak anlamış Strabon (sözcükler bu anlama da gelebiliyor) ve bu yorum ondan sonra gelenleri de etkilemiş. Ayı'nın tam karşısında, önce Güney Kutbu üstünde, sonra da bizim yarımküremizin güneyinde Zeus'un yıldızı aranmış uzun süre, yakıştırmalar yapılmış. Çevirilerde de önemli farklar var: "Şafağın ve akşamın sınırları Ayı'dır, ve Ayı'nın karşısında, ulu Zeus'un bekçisi" (Voilquin) "...Ayı'nın karşısında, dingin Zeus'un sınırı" (Munier). (Dingin, açık gökyüzü anlamındaki *aitriou* sözcüğü aydınlık, ışıkl gökyüzü anlamına da gelebiliyor) "...ışıklı Zeus'un çizgisi" (Bollack-Wismann), "...aydınlık Zeus'un bekçisi" (Roussille). Bekçi, sınır, ufuk çizgisi gibi karşılıklar da *ouros* sözcüğü için verilmiş. En ilginç yorum yine Bollack-Wismann'dan: Herakleitos'un bir coğrafya olgusundan değil zamansal bir olgudan söz ettiğini savunuyor. Buna göre Ayı'nın görülmesiyle –akşamla– ufuk çizgisi üstünde güneşin –ışıklı Zeus'un– görülmesi arasındaki zamandan söz ediyor Herakleitos. Acaba öyle mi?

119

İnsanın ırası tanrı.

120

Şafağın ve akşamın sınırları, Ayı ve Ayı'nın karşısında
aydınlık Zeus'un bekçisi.

121 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, IX, 2) Çevirmenlerin bir bölümüne göre metnin başlangıcı, “Kendilerini asmalıydı Ephesoslular...”biçiminde anlaşılmalı (Munier, Kranz-Baydur, Kapelle-Özügül); ötekilere göreyse farklı okumalar olası: “Doğru olur Ephesosluların öldürülmesi...”(Bollack-Wismann); “Ölümü hakediyor yetişkin Ephesoslular”(Voilquin, Roussille). Hermodoros’un niteliği konusunda da yorumlar değişik: Roussille ve Bollack-Wismann’a göre “en yararlı”, Voilquin’e göre “en iyi”, Kapelle-Özügül ve Kranz-Baydur’a göre “en değerli”. Elimdeki M. A. Bailly Eski Yunanca-Fransızca sözlüğü, metindeki *oneistos* sözcüğü için, doğrudan Herakleitos’un bu tümcesine gönderme yaparak “en yardımsever, en işe yarar” karşılıklarını vermiş; ben de seçimimi buna göre yapıyorum.

123 (Proklus, *Polyteia’nın Açıklaması*, II) Doğa sözcüğünün, *phusis*’in Herakleitos için ne anlam taşıdığını kestirmek çok kolay değil. Parça 1’de “nesneleri doğasına göre ayıran”, 106’da “günün doğası”, 112 de “doğaya kulak vererek” sözleri hep *phusis* sözcüğüyle kurulmuş. Sözlük, sayısız küçük ayırımı da içeren üç karşılık veriyor bu sözcük için: I. Doğurtma eylemi, biçimlenme, üreme; II. Yaradılış, var olma biçimi; III. Doğa. Çevirmenler de, farklı karşılıklar vermişler: düpedüz “doğa” diyenler de var (Voilquin, Roussille, Capelle-Özügül); “yaratılış” (Kranz-Baydur), “doğuş” (Munier) karşılıklarını verenler de. Bollack-Wismann, Herakleitos için *phusis*’in, “şeylerin değişimindeki logos” anlamını taşıdığını savunuyor ve uzun bir çeviri öneriyorlar: “Yaşadığı gibi şey”. Ben hem yeterince kapalı, hem de yeterince –en az *phusis* kadar– çokanlamlı olduğunu düşündüğüm “doğa” sözcüğünü yeğliyorum.

121

Doğru olur öldürülmesi tüm yetişkin Ephesosluların ve kenti küçük çocuklara bırakmaları; onlar ki Hermodoros'u, aralarındaki en yararlı kişiyi kovdular kentten ve şöyle dediler: "Kimse en yararlı olmasın aramızda ya da gitsin başka yerde başkaları arasında olsun".

123

Doğa saklanmayı sever.

124 (Theophrastos, *Metafizik*, 15) Theophrastos'un alıntısı, *phusiolog'*larda karşı çıktığı bir tutarsızlığa (düzensiz ve oransız ilkelere düzen'in çıkması) monist (birci) Herakleitos'un da düştüğünü göstermek amacıyla yapılmış bir alıntı: "Rasgele atılmış şeylerden en güzel düzenleme, diyor Herakleitos, bu evren" (Bollack-Wismann çevirisi). Bu sözü, çok değişik biçimlerde okumuş yorumcu çevirmenler: "En güzel düzenleme, rasgele toplanmış bir çöp yığınınına benzer"(Voilquin); "Çokluk için en güzel dünya düzeni (kosmos) rasgele dökülürmüş şeylerin kurduğu bir yığın gibidir"(Kranz-Baydur); "Rasgele saçılmış şeylerin en güzeli: evrenin düzeni"(Roussille); "Rasgele atılmış şeylerden bir yığın: dünyanın en güzel düzeni"(Munier). Ben Roussille'inkine (ve Herakleitos'un dört sözcüklü kısacık söyleyişine) yakın bir biçim seçiyorum.

125 (Theophrastos, *Başdönmesi Üstüne*, 9-10) Theophrastos, cisimlerin devinim içinde bir arada durmasından söz ederken alıntılıyor Herakleitos'u: "Hareket ettirildiklerinde belli bir doğal devinime sahip olan nesneler, bu devinim nedeniyle tutarlar, yoksa Herakleitos gibi 'kykeon'da yeniden ayrışır çevrildikten sonra bile demeye geliriz". (Roussille çevirisi) Kykeon, *İliada'*da yapımı anlatılan (XI, 638), şarap, arpa unu ve rendelenmiş peynirle oluşturulan bir içki ve çevrilmesi ya da karıştırılması durumunda olduğu, "tuttuğu" varsayılıyor (sözcüğün kökü *kykao*: karıştırmak). Bu kısacık alıntı da değişik biçimlerde okunmuş: "Bir içki (kykeon) bile ayrışır, karıştırılmazsa" (Voilquin, Kranz, Munier); "Kykeon yeniden ayrışır karıştırdıktan sonra bile" (Roussille); "Ve kykeon bile ayrışır karıştırılınca"(Bollack-Wismann). Ben Roussille'in yorumunu seçiyorum.

125a (Tzetzes, *Plutus'un Açıklaması*, 90 a)

124

Rasgele saçılmışların en güzeli, evren.

125

Kykeon yine ayrışır karıştırılsa da.

125a

Hiç eksilmesin zenginliğiniz Ephesoslular, ki belli olsun alçaklığınız.

126 (Tzetzes, *ad Exegetin in Iliadem*) 12. Yüzyıl düşünür ve epos ozanı Tzetzes, tam bir bilmece örneği olarak veriyor bu alıntıyı ve ekliyor: “Herakleitos, anlamı gizleme sanatının en büyük ustası olarak görülüyordu.” Biri dışında tüm çeviriler birbirine benziyor: “Soğuk ısınır, sıcak soğur, nemli kurur, kuru ıslanır.” Böyle okunduğunda tümcenin bilmeceye benzer bir yanının olmadığını savunan Bollack-Wismann ikilisi, Tzetzes’in uyarısı doğrultusunda farklı bir biçimde okumaya çalışmış tümceyi: “Soğuk şeyler yanar; sıcak, donarlar; nemli, kururlar; kuru, akarlar.” Yorumun açıklaması pek doyurucu değil. Ben genel eğilimi yeğliyorum ve parçayla çocukluğumun kimi bilmeceleri arasında benzerlikler görebiliyorum.

129 (Diogenes Laertios, *Filozofların Yaşamı*, VIII, 6) Herakleitos’un Pythagoras ve çok bilgi (polymathie) konusundaki düşüncelerine daha önce de rastlamıştık (Parça 40, 81) Bu parça, Diogenes Laertios’un, Pythagoras’ın yazılı yapıtlarını varlığını kanıtlamak amacıyla yaptığı bir alıntı. Çevirileri de yaklaşık olarak birbirini tutuyor.

136 (Epictetos, *İncelemeler*, IV, 7, 27)

137 (Stobaios, *Antologya*, I, 5, 15) Alıntı uzunca bir açıklamanın sonunda yer alıyor: “Herakleitos, yazgının özünün, her şeyin özünü aşıp geçen *logos* olduğunu söylüyor. Her şeyin doğumundaki tohum, belirlenmiş dönemlerin ölçüsü olan *aither* maddesidir bu. Her şey bu yazgıya göre vardır ve o da zorunluluğun temelidir. Ve şöyle yazıyor: Onu (zorunluluğu) tümüyle yazgı belirler.”

126

Soğuk ısınır, sıcak soğur, nemli kurur, kuru ıslanır.

129

Mnesarkhosoğlu Pythagoras, herkesten çok bilmek istiyordu ve yolunu seçip o derme yapıtları oluşturdu; bilgelik ona göre, evrensel bilgi, aldatmaca.

136

Ares'in öldürdüğü ruhlar, daha saftır hastalıkta ölenlerden.

137

Tümüyle yazgıdır zorunluluğu belirleyen.

Maurice Blanchot

Herakleitos

Herakleitos'u okurken Gündüz Gece, Şimşek Söz gibi sözcükleri, çağdaşlarımızın cins adlarıyla çevirdiğimizde, daha oradan başlayarak anlamın tersine yol alırız, çünkü çağdaş adlar aynı biçimde soyutlanmamıştır diyor Clémence Ramnoux¹. Gelgele-

- 1 Clémence Ramnoux'nunkine benzer yapıtları yayımlayan yazarlar için, başkalarıyla da paylaştığım bir gönül borcundan söz etmek istiyorum burada. Bir tez çalışması bu, başlığı da şöyle: *Herakleitos Ya Da Şeyler ve Sözcükler Arasında İnsan* (Héraclite ou l'homme entre les choses et les mot -Les Belles-Lettres, Guillaume Budé). Bir tez- demek ki ciddi ve derin bilgiyle oluşturulmuş bir bütün, saf bir araştırma ağı, çok bilgili birtakım insanlar tarafından, tüm bir yaşam boyunca, az sayıda sözcük üstünde yapılmış çalışmaların sonucu; doğrudur, bir tez için bunlar gerekir, ama bir yandan da yoğun düşüncelere dalmak demektir bu, yalın, sevinçli ama aynı zamanda derin ve büyüleyici bize, kesin ve karanlık sözlerle bazı temel şeylerden söz eden metinlerin büyüleyicilik gücüne karşılık verdiği ölçüde büyüleyici – düşüncelere. Burada yalnızca bir bilgiyi değil, bir tutkuyu ve bir okuma yakınlığını da paylaşıyoruz – ve tüm bir yaşam yalnızca bir çalışma tadı için adanmamıştır bu yakınlığa. Çok yakınlarda kimi başka yıkımlar, zamanı aşır geçerken Herakleitos'un yanbaşıda yaşamış olmak, bir seçimi gösterir, ve bu seçim sonucunda René Char'ın deymiyle "bu gururlu, dengeli ve kaygılı deha"nın, hâlâ kimi güncel zorunlulukları yanıtlayarak, yaşamımızı ciddi biçimde yönlendirebileceğini.

Bu kitap projesinin nasıl bir düşünce yönlenmesine karşılık ortaya çıktığını belirtceğim. Bu tezde, bir tez değil, bir kaygı söz konusu: metinleri olabilecek en yalın biçimde ve sonradan oluşmuş felsefe dilinin tehlikeli biçimde kullanımıza verdiği olanakları kullanmadan okuma kaygısı. Bu eski sözcükleri anlamak için, onları kendi kendilerinden yola çıkarak konuşmaya bırakmak gerekir, ama tam bizimle konuştukları gibi, bize en yakın olan şeylere özgürce ait oluşumuzda. Demek ki iki tehlike vardır önümüzde ve ikisi de kaçınılmazdır: biri Herakleitos'un yerine Platon'u, Hristiyan tinselciliğini, Hegel'i okumaktır; ötekiyse derin bilgilenme yoluyla bizi yokolmuş ve gerçekliği ölmüş bir dünya-

lim çevirmemiz de gereklidir (çünkü gereklidir): ama en azından, yeni –sanki sonsuza dek yeni– bir biçimin bulunuşunun hangi dil geleneğine göre ve hangi türden bir söylem içinde yer aldığını araştırarak, bir yandan da başka söyleyiş biçimleriyle akrabalık ve kopukluk ilişkilerini göz önüne alarak yapmalıyız bunu. İşte burada, bilgilenme işin içine girer; ama ele avuca sığmayan ve her zaman istenen biçime sokulabilen kültür olgularından çok metinlere dayalı bir bilgilenme; onlara sadık kalmaya kararlıysanız, metinler hiç yalan söylemeyen tanıklardır. Hesiodos’u, Herakleitos’un tepeden bir karşı çıkışla yanıtladığı, bu eskilerin en büyük adlarından birini okuduğumuzda, Yunanlıların, bu daha eski zamanlarda, kutsal şeylerden söz etmek için iki tür söylemleri olduğunu anlıyoruz: bir yanda şaşkınlık verici bir söylenceler bütünüyle atbaşı giden tanrısal adlar, bellek sınırlarını aşan masallar, korkunç bir mitologyanın öyküleri (“analarının karnına geri tıklan çocuklar, oğlunun hadım ettiği baba, canavarlarla savaş...””) ve daha çiftanlamlı bir yönelim sergileyen başka bir sözcük dağarı: yaradılış öykülerinde işe karışan ve bu öykülere başlangıçla ilgili ilk soruları katan Güç adları. Bu adlar –Kaos (ilk yırtılma ya da boşluk), ilk katılık gibi görülen Yeryüzü, gece ve gündüz ikilisine bölünen Gece, Gece’nin çocukları, Ölüm, Uyku– hâlâ kutsal adlardır gerçi ama heyecan verici, uç, çoğu kez karşıtlıklar taşıyan ve insanlığın çok yakın deneyimiyle ilgili deneylerin imleridir aynı zamanda. Hesiodos’un kozmogonia’sı, daha geç öğretilere örnek oluşturacak adlar ve yapılar kullanmaya başlamıştır bile.

Bu durumda, geleneksel olarak konuşma yetisi verilmiş bu insanlar arasında, altıncı yüzyıla doğru yeni bir söz ustası türünün, doğa söylemini yaratanların –bizim için de Herakleitos’un– ortaya çıkması, geçmişle süreklilik içinde olmakla daha az şaşırtıcı, daha az belirleyici mi sayılmalıydı? Tersine, daha gizemli bir durumdu bu; nesnelerin gizini söylemek üzere ve içten değiştirdiği geleneksel kalıplamalarla yan yana, en zor rastlanır

ya egemen kılabilecek bir tarih araştırmasıyla yetinmektir. Bu daha başlangıçta iki ciddi engel demektir ve karşımızda paramparça bir metin ve bilmecemsi bir yazar olduğunda, bu bilmece çokluğuna güvenmemiz gerekir dürüstçe okumamızı sürdürebilmemiz için, bir okuma ki, açıkça ve doğallıkla, bizim ona verdiğimiz anlamdan daha çoğunu barındırmalıdır içinde.

türden bir buluş biçimleniyor, yer açıyordu kendine: birdenbire “yalın ve süslemesiz” bir dil çıkıyordu ortaya. Görülmemiş bir olay: yalnızca yeni bir söyleme biçimi değildi sözkonusu olan; yalınlığı buluyor, yoksul sözcüklerin zenginliğini, kısa sözün, imgelerden arınmış, sanki dünya nimetlerinden el etek çekmiş kısa sözün aydınlatma gücünü keşfediyordu. İnsan dilinin belirgin biçimde derinleşmesinin, kimi çok sıradan sözcüklere (konuşmak gibi, olmak gibi çok kullanılan eylemlere) birdenbire özel bir dikkatle bakılmasıyla ve bu daha önemli görülen, en yüce adlardan daha çok giz yüklü görülen ve işi giderek saygınlıkta onlardan üstün olmaya ve eşdeğerliliklerini yadsımaya dek götürebilen sözcüklere² bir yazgı belirlenmesiyle olagelmesi, işte asıl şaşırtıcı olan şey ve gerçekten tanrısal öğretiydi bu; bugün de önemini sürdüren şeydi.

Clémence Ramnoux tam da bir değişimden söz ediyor burada. Bir insan dünyaya geliyor. Ve bu doğum oldukça kolay gerçekleşiyor. Belirtilerini –teknik olarak– bir iki çizgide okumamız olası. Kutsal söylem, physis’in söylemine dönüşüyor: gittikçe daha yalın biçimde söylenen ve daha gizli, adlandırılması daha zor bir şeyin imleri olarak görülen tanrısal adların kullanımındaki tutumlulukla; –çok sıradan sözcüklere (durağan eylemler: orada olmak, olmamak; dinamik eylemler: bir araya getirmek, dağıtmak; yaklaşmak, uzaklaşmak) verilen vurucu anlamlarla;– cinsliksiz tekilin, öze değgin diyerek değer verme eğilimi gösterdiğimiz şeyleri belirtmek amacıyla –bir tür belirtmeme biçiminde– kullanılmasıyla (“Bilge olan Şey”, “Bir”, “Ortak Şey”, “Umulmaması gereken Şey”)³;– çoğul kullanımlı sözcükleri –logos gibi–, büyük bir anlam güçlenmesi de sağlayarak tekil kul lanma kararıyla; – genel bir biçimde yalın, kuru, süssüz sözlerin yeğlenmesiyle.

Herakleitos’la bu değişim, hem oluşumunun çıkış noktasını oluşturan kutsal dilin tüm ağırlığını, hem de bir gerçeklik geleceğine bıraktığı yalın ve süssüz dilin tüm açılım gücünü taşıdığı anda yakalanıyor. Demek ki bir ilk çift anlam var elimizde –bir ilk çifte okuma olanağı– ve bu zemin üstüne Herakleitos’un dili,

2 Parça 32

3 Abel Jeannière’in belirttiği gibi, Herakleitos için tanrısal, cinsliksizdir. İşte onun en önemli ve anlamına en zor yaklaşılır özelliklerinden biri.

garip bir biçimde düşünülmüş taşınılmış, olanaklarının yetkin bilgisiyle donanmış olarak, iki katlılıklarının ağına, şeylerin çeşitliliğindeki gizeminin yanıtladığı o darmadağınık yalınlığı alabilmek amacıyla, kendine özgü gizem gücünü seriyor.

* * *

Karanlık Herakleitos: eski zamanlardan başlayarak böyle nitelenegeldi. Raslantı sonucu değildi bu ve kuşkusuz –daha o dönemde, en az Mallarmé’yi eleştirenler kadar ciddilikten uzak– kimi Yunanlı eleştirmenlerin savladığı gibi, daha derin görünmek için de değildi; kararlı bir çabanın sonucuydu, yazının içinde sadelikle yoğunluğun, basitlikle biçimlerin yapısındaki karmaşık düzenlemenin birbirini yanıtlamasını sağlamaya yönelen ve buradan yola çıkarak, dilin karanlıklığıyla şeylerin berraklığının, sözcüklerin çift anlamlılığı üstünde kurulan egemenlikle dış görünümlerdeki dağınıklığın gizinin, yani belki de “dis-cours” ve “discours”⁴ birbirini yanıtlamasını isteyen kararlı çabanın sonucu.

Zamanın belleğinin parça parça koruduğu biçimleri içinde Herakleitos’un hemen hemen bütün tümcelerinde –ve saydamlıklarının ardında– boyun eğdikleri kesin biçimleri okumak olasıdır: kimi zaman aynı biçim, farklı sözcüklerle doldurulur, kimi zaman aynı sözcükler farklı biçimlere göre istiflenir, kimi zaman da şema boş kalır ya da var olan bir sözcüğün üstüne çektiği dikkati, başka durumlarda onunla açıkça bir araya gelen, gizli bir sözcüğe yöneltir. Yaşam-Ölüm, Uyanıklık-Uyku, Varolma-Yokolma, insanlar-tanrılar: kendi zıtlıklarıyla bir arada tutulan bu çifte sözcükler, birbirleriyle değiştirilebilir göstergeler oluştururlar ve en incinden bir yazım oyunu, bunlarla sayısız gizemli bileşimler dener; bu sıradaysa –ki bu da işin özüdür– o karşılıklı değişime yönelik yapı, çiftten çifte aynı kalan ama yine de farklı olan o kopukluk ilişkisi sınamaya alınır, çünkü bellidir

4 (Çevirenin notu) Blanchot burada discours (söylem) sözcüğünü, kökeniyle bağlantılı bir biçimde bölüyor: sözcük Latince discursus ‘tan geliyor; “sağa sola koşarak yayma, bir o yana bir bu yana koşma” anlamlarını taşıyan bir sözcük; “dis-cours” ise “söyle-koş” biçiminde çevrilebilir.

ki “Bütün-Bir”, “Gündüz-Gece”yle ya da “insanlar-tanrılar”la aynı yapı ilişkisi içinde değildir⁵.

Bunlardan, çok yüce bir yazı oyunuyla karşı karşıya olduğumuz sonucunu çıkarmaktan korkmamak gerek. Her tümce bir kozmostur. Çok ince hesaplanmış bir düzenlemedir ve bu düzenlemenin öğeleri, çok büyük gerilim ilişkileri içindedirler; hiçbir zaman yerlerine ve görüntülerine karşı tarafsız değildir bu öğeler, ama sanki gizli bir Farklılık gözetilerek yerleştirilmişlerdir ve bunu, bir ölçü olması için, özel bir yer olarak kurulmuş tümcenin içinde görülebilen değişimleri, değişimleri göstererek belirtirler yalnızca. Kapalı bir düzenleme: her söz kalıbı, örtük biçimde yeterlidir kendine, tek ve benzersizdir, ama onu açan ve kapayan, henüz dizgine vurulmamış karşılıklı değişimlerin tehlikeli dizisini sanal olarak bir araya getiren sessizlikle birlik içindedir aynı zamanda. Doğal ki, sözcük oyunlarının, bilmecelerin, söz cambazlıklarının, eski geleneklerde, tanrıların yeğlediği bir söyleme biçimini oluşturduğunu ve bunu, iyi ya da kötü, büyük ölçüde kullandıklarını herkes biliyor; öte yandan Yunanlıların, gerek tanrısal gerekse insansal şeyler için, bu oyunlara, sözle suskunluk, şakayla gizem arası bu dile tutkuyla bağlandıklarını da biliyoruz. Kesinlikle. Herakleitos da bir Yunanlı (o denli öyle ki Yunanlılar için bilmece sayılıyor) ve tanrıların konuştuğu, sözün tanrısal olduğu bir çağda yaşıyor. Ama çok büyük bir tutarlılıktır bu, önce, basit sözcüklerin derinliğine sanki ilk kez açılan bu süssüz dilin, bilmecenin gücünü ve kutsallık payını yazının

- 5 Örnek olarak şunları verebilirim: “Yaşam-Ölüm”, “Uyanıklık-Uyku”yla eşleştiriyor: “Ölümdür uyanırken gördüğümüz, uyurken gördüğümüzse uyku.” Bu parçada Ölüm sözünün çağırıldığı ama eksik kalmış Yaşam sözcüğünün de bir yeri var sanki ve metni şöyle okuyabiliriz (olası okumalardan biri bu): “Yaşam-ve-Ölüm’dür keşfettiğimiz uyanırken” ve, Cl. Ramnoux’nun da yaptığı gibi, şöyle yorumlayabiliriz: uyanma, yaşam ve ölümün zorunlu biçimde bağlantılı olduğunu keşfetmektir, oysa uyuyan insanlar, yalana dönüşmüş bir yaşamın sahte görünümünü yaşamayı-ve-ölmeyi sürdürürler. Ya da Yaşam ve Ölüm, karşılıklı işlev değiştirerek değişirler, kimi zaman eylem, kimi zaman tümlec olurlar ve birkaç parçada rastladığımız o şaşılasi formüller çıkar karşımıza: “ölümü yaşamak”, “yaşamı ölmek” gibi. İnsanlar-tanrılar ikilisiyle bir kompozisyona girerek şu alabildiğine uç dil devinimini verirler bize: “Ölümsüz ölümlüler ölümlü ölümsüzler: kiminin ölümünü yaşayan, kiminin yaşamını ölen.” Bir değişim oyunudur bu ve Parça 88, genel formülünü verir: “Çünkü bu şeyler değişirler, birileri ötekiler olur ve ötekiler yeniden değişip öncekilere döner”.

içine yeniden sokması ve bir yatırım gibi yerleştirmesi; sonra da, her türlü anlamın bağlandığı bu karanlıklığın, burada, bu ilk örnekte bir ustalık gereği, bir kesinlik göstergesi olarak kendini ortaya koyması, en dikkatli ve en içe dönük sözün, karşılaştığı zorluklar arasında en dengeli kalan, çift anlama sadık –ama anlamın yalınlığına sadık olduğu için sadık– sözün bir zorunluluğu olarak ortaya koyması ve böylece hiçbir zaman tek yönlü bir okumayla yetinmemeye çağırması bizleri.⁶

Ama her ne kadar uyanık kişi, çifte okumayı unutmayan kişiye de, onca kesin biçimde düzenlenmiş sözcüklerinde yalnızca bir söz düzenlemesi görmek, Herakleitos’u uyurken okumak olur. Şeylerin orada olduğu konusunda, Herakleitos oradayken, sürekli biçimde uyarılırız. Suları hep başka başka üstümüze düşen ırmaktan söz ettiğinde, bu bir öğretmen örneği değildir: ırmak, çok eskilerden bu yana kendi kendini öğretir bize, varlığının gizi içine girmeye çağırarak; girmeye çağırır ama hiçbir zaman iki kez, giderek bir kez bile olmayacaktır bu, tıpkı tam içinde durduğumuzu ve yakaladığımızı sandığımız anda bir karar tümcesinin hep daha önceden kapanıvermesi gibi. Irmağın öğretimi, ateşin öğretimi, en aşağı ve en yüce şeylerin öğretimi. Söz kalıplarının neredeyse tümü, çevredeki şeylerin yakınlığında yazılır böylelikle, yeni bir karşıtlık ilişkisine göre onlardan sözcüklere, sonra da sözcüklerden onlara giden bir devinim içinde onlarla açıklanır; bizim bu ilişkiyi kesin biçimde dizginlememiz olanaksızdır gerçi ama o bize –somut bir biçimde– yazıyla logos arasındaki o gizemli ilişkiyi duyurur, sonra da logosla insanlar arasındaki ilişkiyi; “yaklaşma-ayrılma” çift yönlülüğündedir bu ilişki: yaklaştıklarında, uzaklaşırlar: “Şu logos ki onca yakınlar onca ilişki içindeler ama uzaklaşıyorlar ondan ve her gün rastladıkları şeyler yabancı geliyor onlara” (Parça 72) Bu söyleyiş biçiminde uzaklık, logos’un içine işleniyor, onu hep önceden yazının parçalanmasına neden olan şey yapmak üzere.

6 Herakleitos’un formülleri, değişmez, kesin düzenlemelere uyarlar, ama bir yandan da, bir dizi olası değişimin biçimini oluşturur bu düzenlemeler. Biçimlerine indirgersek şöyle okuyabiliriz: özne olarak alınmış herhangi iki karşıtın yüklemeleri “Bir”, “Aynı”, “Ortak Şey”dir. Ya da ortak bir öznenin iki karşıt yüklemi vardır. Ya da bir özne kendi karşıtını yüklem olarak alır. Ya da karşıt anlamlı veya evet ve hayır kullanımı iki fiil, aynı özneye bağlanır (anılmak istiyor istemiyor; aynı ırmaklara gireriz ve girmeyiz).

Bu “yaklaşma-uzaklaşma” karşıtlığı, ve öteki karşıtlık, “toplar-dağıtır”, söylenende var olanı anlama yetimizi ölçendir aynı zamanda; ister şeylerin Usta’ya konuşması, ister Usta’nın öğrencilerine konuşması olsun, bu hem yabancı hem yakın, hem dostça hem düşmanca, hem anlaşılır hem anlaşılmaz konuşmayı, Sokratesçi konuşmayla aynı düzeyde ele alma yönünde belirli bir eğilimi var sanki Cl. Ramnoux’nun; Herakleitos da o zaman doğrudan öncüsü ve ilk canlı örneği oluyor o vakitsiz konuşan, kabaca tanrısal, esin sahibi gevezenin; bu türün, Platon’a göre başlıca değerli yanı –ki bu gerçekten de birinci sınıf bir erdemdir–, girişimlerinin hep aynı yere dönmesinde, “binlerce ve binlerce yoldan geçip bir adım ilerlemeden hep aynı noktaya geri gelmesindedir”.⁷ Herakleitos’un devininin de tek bir doğru üstünde ilerlemek olmadığı –Parmenides için söylendiği gibi– doğrudur; tersine bizi, sanki haberimiz bile olmadan, en değişik yerlerden geçirir, ama aynı kavşağı kullanarak, hep başka başka güzergâhlardan, yolların bizi götürdüğü yere, bulunması olanaksız ve umulmaması gereken Şey’e doğru götürür– ki ona ulaşmak olanaksızdır.⁸

7 Gerçekten de, Sokrates’in Theaiteto diyalogunda sanal bir rakibe söylediği ve kendisinin kaçındığını düşündüğü bir kınamadır bu; ama Sokrates’in alaycı bir tavırla, dönüp dolaşıp aynı yere gelmeyi ve tembelce en uzun ve karışık yollarla kendini yitirmeyi bilmekle övündüğü başka bölümler de vardır; bizim asıl yolumuz oralandadır der. Sanırım Cl. Ramnoux, Sokrates’le böylesi bir yaklaşıma yapmamıza izin bile vermezdi. Yine de Herakleitos için neyin en iyi olduğunu araştırdığında, neredeyse hep aynı yanıtı veriyor: “Akıllıca konuşma”, “birbirini anlayabilecek dostlar arasında karşılıklı konuşma”. Sözcüğün salt anlamıyla eğitim düşüncesi öylesine önem kazanıyor ki, logos’u çevirmek için tutup “ders” sözcüğünü öneriyor. Yine de “karşılıklı konuşma”yı kurumsal bir çerçeve içine yerleştirmeyi unutmuyor: eğitime örnek oluşturan şey, dine giriş törenlerinde kullanılan formüllerin aktarımıdır belki de. Söylence ve aktarımlardan, Herakleitos’un yapıtının yazılı bir yapıt olduğu ve kendisinin onu götürüp tapınağa, tanrıçanın korumasına bıraktığı anlaşılıyor (belki de bu yapıt insanlar kadar tanrılara da seslendiği için). Parça 1’de şeyler ve sözcükler üstünde yürütülen bir ayırma (découpage) çalışmasına anıştırma yapıyor; Yunancanın noktalama imi kullanılmadan ve sözcükler ayırılmadan yazıldığı bir çağda, bu söz ettiği uğraşın belirli bir teknik anlam taşıyıp taşımadığı da akla gelebilecek sorulardan biri.

8 Parça 18: “Beklemezse bulamaz beklenmez Şey’i, bulunmaz ve ulaşılmazdır o”. Şey, yalnızca olumsuz sözcüklerle gösterilmiş, diye not ediyor Cl. Ramnoux, cinsliksiz sözcükler ya da yoksunluk gösteren sözcüklerle. Dikkatleri yalnızca olumsuz (negatif) yüklemelerle belirlenebilecek bir Şey’e yöneltmek gerekiyor. Ama negatif’in değeri Herakleitos’a ve bize göre aynı mı? Ya da, yazarken, poz-

En az sözcüklerle olduğu kadar, şeylerle de yakınlık; bu, Herakleitos'ta da vardı gördüğüm kadarıyla. Bununla özellikle, bir "söz için söz estetiği"ne kapanma kaygısı taşımadığını söylemek istiyorum, tümcelerinin kuruluşundaki kesinlik, bizi onlarla ve bu yeni kazanılmış ağırbaşlılıkla yetinmeye yöneltse de. Yeniden Ramnoux'yu alıntılıyorum: "Kendine özgü yöntemiyle, olaylar ve söylem arasında gider ve gelir. Ele avuca sığmaz olayla, başına buyruk söylemin ayrılması işlemini yapmamıştır henüz. Söylemden vazgeçmeyiye daha az düşünür. Şeylerle sözcüklerin kavgasında sürdürür yaşamını, benzeyen bir söylem oluşturmaya çalışır, ki bu da salt bir benzerlik söylemi değildir. Şeyler ve sözcükler arasında kalmış insanın durumudur bu." Okumamızı yönlendirmenin sakınlı bir yöntemi Ramnoux'nunki. Yine de ben kendi kendime soruyorum, bu sözcüklerden şeylere ve şeylerden sözcüklere gidiş gelişi yakalama öğüdü, bizi, bu devinimi durdurma ve olanla söylenen arasına –bizim neden olacağımız– bir uzaklık koyma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiyor mu? Herakleitos gerçekten de benzeyen bir söylem oluşturmak istiyor mu? Neye benzeyen? Ve bu benzerlik –taklit– düşüncesi, bizi Platoncu dümensuyuna yerleştiren bu düşünce, sözü yalnızca bir boyuneğme durumuna değil, tersine çevrilmesi olanaksız bir bağlılık durumuna getirmiyor mu? Yalnız tek yönlü bir değişime elveriyor bu durum, oysa o yorulmaz karşılıklılıkta, şeylerin sözcüklerle ve sözcüklerin şeylerle ilişkileri –karşıtlık ve farklılık ilişkileri (ama "uzaklaşan-yaklaşan" kipindeki ilişkiler)–, öylesine konmuştur ki ortaya, tersine dönüş her zaman olasıdır ve ister onlarla, ister bunlarla başlayabiliriz ve bitirebiliriz.

Eski bir hekim, Ampedokles'i, kozmik kuruluşu düşünme biçimini, plastik sanatlardaki kompozisyonla almakla suçluyordu. Çok kurnazca bir eleştiriydi bu (resim sanatının daha o zamanlardan bizi bir benzetme estetiği içine çektiği pek kesin olmasa da) ama Ampedokles'le ondan önce gelen arasında yaklaşık elli yıllık bir süre vardı, bir kuşak farkından çok daha fazla. Herakleitos'tan sonraysa her şey değişti, çünkü her şey onunla

tifle negatifin dönüşümlülüğünü bozan bir farklılıkla doynayıp oynamadığımızı zı biliyor muyuz acaba?)

başladı. Buna karşılık şöyle diyebiliriz belki: eğer resim sanatı Ampedokles'e dünyayı kurma olanağı vermişse, Herakleitos da söz sanatından almıştır, ona şeylerin anlamını kavrama olanağını veren yapıları; öncelikle de –diyor Benveniste– arkaik anlamında tartım sözcüğüne eşdeğer şu değişken biçimlenmeyi; sonra sözcüklerin, giderek sözcük parçalarının özenle hesaplanmış ilişkilerini örnekseyerek anlaşılabilen, kesin bir oranlamanın kullanımını; son olarak da logos'un kendi gizini, söylenebileceğinden daha çoğunu kendinde toplasa da yazıyla kayıtlı dilde kendi seçkin yerini bulan logos'un gizini. Evet, çekici bir görüş bu: şiirsel kesinliğin insanoğluna, doğal kesinlik üstüne ilk ve belki de aşılması olanaksız bir düşünce vermiş olması; sözcüklerin düzeninin ilk kozmos, ilk gizli, güçlü, gizemli düzen olması ve insanın, bu düzen üstünde, tanrılar adına, başka düzenlere de yayılabilecek bir egemenliği kurmakta ustalaşması; ve sonunda da ilk fizikçilerin önce bir dil yaratarak ve bu yeni sözün adamları oldukları için physis'in adamları olarak geleceklelerinin olağanüstü yeniliğine dalmaları; bu görünümde gerçeği ağır biçimde yaralayan hiçbir şey yok kuşkusuz. Ama o da durduruyor ve donduruyor devinimi.

Herakleitos –karanlıklığı da aydınlıklığı da burada– sözü sözcüklerden aldığı kadar şeylerden de alıyor (onları sanki ters çevirip geri vermek için), bir onlarla bir bunlarla konuşuyor ve, daha da ötesi, ikisinin arasında durarak, durdurup dondurmadığı ama egemen olduğu bu ikisi-arası'ndan, bu ikisinin uzaklığından konuşarak –yazarak– daha temel bir farklılığa yöneliyor aslında, kendini belli eden ama beden ve tin ikiciliğine bağlı bizlerin, sözcüklerle gösterdikleri şeyler arasına çok kararlı bir biçimde koyduğumuz ayrımla ortadan kalkmayan bir farklılığa. Herakleitos, her türlü ilkel düşünce karmaşasından uzaktır kuşkusuz –kimse onun kadar uzak değildir–, ama o da kanat geriyor, çift olanın bilgisinin emanet edildiği bir insanın uyanıklığıyla, farklılığı belirleyen, ama her türlü karşıtlığı ortadan kaldıracak bir farksızlığa karşı koruyarak belirleyen gizli başkallığın üstüne.

Böylece, o gizemli Farklılığın egemenliği altında, şeyler ve sözcükler, sürekli bir karşılıklılık içinde kalıyorlar. Kimi zaman

şey, dağılmaya doğru giden devinimi simgeliyor, ve ad, birliği söylüyor (yıkandığımız ırmak, hiçbir zaman aynı ırmak değildir, onu tanımlayan adın dışında). Kimi zaman ad, tek şeyi çoğul duruma getiriyor, ve dil, bir araya getireceğine dağıtıyor (tanrı herkesin yasasına göre farklı adlar alıyor). Bazen ad ve şey arasında çok katı bir uyumsuzluk görülüyor (Parça 48: “Yay’ın anlamı yaşam işlevi ölüm”); ama bilicilerinkine benzer bu sözcük oyunu, dilin saygınlığını sarsmak için yapılmış değil, tersine bu karşıtlığın ötesinde, karşıtların gizli ilişkisini ortaya koyma amacını taşıyor: “Yaşam ve Ölüm, ikisi Bir: örnekse, yay.” Herakleitosçu çevrelerde belki bir oyun (ilk gerçeküstücü oyun) gibi kullanılan bu söyleyiş biçiminde sözün, dilin sınırları içinde kalmadığını, ad ve işlevin, hem uyumsuzlukları hem de uyumlarıyla, yani değginliklerinin her zaman tersine çevrilebilir gerilimiyle (sanki anlamın ötesinde bir başka anlam var burada) farklılığın yeri olan Logos’un parçası olduklarını görüyoruz. Öte yandan şunu da görüyoruz ki, sözcükle şeyin indirgenemez ayrılığı ortaya konduğunda, bu ayrılık durdurmuyor ve ayırmıyor, tersine bir araya getiriyor, çünkü anlamlandırıyor, kendi kendini anlamlayarak ve başka türlü gözükmeyecek olanı imleyerek: burada Yaşam-Ölüm’ü, belki Bir’e, belki şimdiden onun da ötesine yönelmiş temel ikiliyi, Yaşam-Ölüm’ü imleyerek.

Aslında dil olan şey, Herakleitos için şeylerde ve sözcüklerde, ve birilerinden ötekilere geçişte –engellenen ya da uyumlu geçişte– ve sonuç olarak, görünen ve gizlenen her şeyde, başlıca konuşan şey, Farklılığın kendisidir; gizemlidir Farklılık, çünkü hep farklıdır onu anlatandan, öyle ki hiçbir şey yoktur onu söylemeyen ve söylerken ona gönderme yapmayan, ama yine öyle ki her şey onun yüzünden konuşurken o söylenemez kalır.

En eski Yunanlılar, konuşurken konuşmadan farklılaşmamıza neden olan bu farklılığın, her şeyin düzene girmesi için gerekli, katı ve hayranlık verici bir zorunluluk olduğunu sezmışlerdi, ama bir koşul vardı bunun için: ilk baştaki farksızlık, yönsüz, biçimsiz ve ölçüsüz çeşitlilik, önce bir ilk farklılığa indirgenmeliydi, taraf ve karşı olanın eşitlenmesi, bu biçimde ya da başka türlü eyleme geçme nedenlerinin kesin bir denkleme sokulması anlamını taşıyan yatay bir farklılığa; sonra bu farklı-

lık da, önceki bir farklılıkla, tanrısal ve insansal ikilikle simgele-
nen düşey farklılıkla sorgulanmalıydı.⁹

R. Schaerer, *Antik İnsan* adlı kitabında bunu çok inandırıcı kılarak anlatır. *İliada*'nın sekizinci şarkısındaki altın terazi, bu görüşün sunumudur: batı tarzı buluşun büyük anıdır bu. Zeus, her şeyi karıştıran Troia kavgasını bir düzene sokmak kararını vermiştir; tanrıları toplar ve onlar her türlü kişisel girişimi yasaklar (tüm tanrısalılığı kendinde toplar böylece). Sonra İda dağına çıkar; bu çok yüksek noktada, dünyanın zirvesinde kıpırdamadan duran bir bakışla, alabildiğine yücelik ve saf bir seyre dalıştır artık yalnızca. Şafaktan öğle vaktine kadar tanrısal bakış, savaş alanı üstüne gördüklerine dayalı bir bilgi edinir, yeğleme-siz bir eşitlikle kılı kılına eşit güçleri gözlemler; sonra da karar ânının eylemi gerçekleşir: teraziyi açan ve kefelerine iki ölüm-lü yazgıyı yerleştiren Zeus, adaleti ortasından kaldırır. "Önce şansların eşitlenmiş olması gerekliydi, diyor R. Schaerer, yoksa tartı gereksiz olurdu. Ama asıl önemlisi, Zeus'un bakışının bu sırada savaş alanından teraziye doğru yükselmesi ve deneysel (empirique) gözlemin, yerini kurgul (spéculatif) bir görmeye bırakmasıdır; kavgaya bakmayı sürdürmektedir Zeus ama kavga biçimselleşmiştir artık, saf bir alternatife indirgenmiştir." 72'nci dizenin dört Yunanca sözcüğü, "Teraziye ortasından tutup kaldırdı", tanrısal kesinlemenin en üst noktasını belirler. Terazi kararını bildirir.¹⁰ Bu terazi imgesi, diyor R. Schaerer, iki kefesiyle kararsızca salınan felaketin yatay çizgisi karşısında, gözlemle-yen tanrısal bakışın düşey çizgisini, organik bir biçimde kurar. İki farklılığın temelde karasız dengesi, daha gizli bir farklılığa

9 Pırıltılı çiftanlamlılıktan katı karşıtlığa geçiştir bir öğeyi ötekine karşısına ko-
yan. İnsan gündüzle gece arasında kayıtsız, uyurgezer gibi yaşayabilir, ama o
kaskatı gündüz-gece farkı bir kez kendini ortaya koyduğunda, trajik seçim baş-
lar: uykuya karşı uyanıklığı seçmek, gecenin güçlerine haksızlık edip aydın-
lık tanrıları seçmek; ve bu seçim her seferinde trajiktir çünkü lehte ve aleyhte
olanlar eşitlenir. Herakleitos'un yanıtlarından biri: farklıyı değil Fark'ı seçmek
gerekir.

10 René Schaerer: *L'Homme antique et la structure du monde intérieur, d'Homère à Soc-
rate* (Payot). R. Schaerer Yunan insanı için şunları da söylüyor: "Lehte ve aleyhte
olanı eşitler ve gökyüzünün teraziyi bir yana eğmesini bekler. Gök de teraziyi
eğmek için, insanın onu dengelemesini bekler." Bu da gösteriyor eşitliğin ge-
rekli olduğunu, "dis-cours"daki eşitsizliğin, düzey farkının, eşit olanın basit bir
yadsınması gibi yorumlanmaması için gerektiğini.

boyun eğer: “Bütün-Bir”in farklılığına; ki bu sonuncusu da sanki “her şeyden ayrı duran bilge Şey” tarafından kendi farklılığında açılmıştır önümüze.

* * *

Ozan Bakkylidos’un ağzından Apollon’un bir gün Admetes’e söylediklerini anımsayalım: “Sen yalnızca bir ölümlüsün; demek ki aynı anda hep iki düşünce olmalı usunda.” Herakleitos’a bu ikiliği açma görevinin düşmüş olması, bunun onu, sakınlılığı içinde zorlaması, hiç rahat bırakmaması, hep gizli olanı, gizli olanın geride duruşunu araştırmaya itmesi, işte bunlardır onun tüm sözlerine açıklığını, karanlıklığını ve her seferinde aynı şaşkınlıkla karşıladığımız hayranlık verici gözüpekliği veren şeyler. Gizem adına konuşan bir dildir bu, gizemli Farklılık adına, ama ona yaranmaya ya da onu yatıştırmaya çalışmaz, tersine konuşturur onu, ve daha sözcük bile olmadan logos olduğunu söyler; yüce biçimde tekil bu ad, sözü çağıran şeyin konuşmayan kökenini taşımaktadır içinde, o şey ki en üst noktasında, her şeyin sessizlik olduğu yerde “konuşmaz gizlemez ama işaret eder”.

René Char

Ephesoslu Herakleitos

Bir felsefeye, kesin biçimde yengin bir insan çehresi verilmesi olanaksız gibidir, ya da tersine, bir canlının belirgin yüz çizgilerine bir düşüncenin –çok yüce de olsa– davranış biçiminin yakıştırılması. Güçlü bir etki ve geçici dokunuşlardır bizim sezinlediğimiz. Ruh, dönem dönem filozofa, bu kanatlı dağ adamına tutulur; daha saydam bir tepe vardır, ele geçirmeyi yeryüzünde var oluş nedeni saydığı ve filozof onu oraya ulaştırmayı önermektedir. Ama her seferinde önerilen yasaların en azından bir bölümü, karşı çıkma, deneyim ve yorgunluk –o evrensel işlev– tarafından yalanlandığı için, hedeflenen amaç, eninde sonunda bir düş kırıklığıdır her zaman, bilginin yeniden gözden geçirilişidir. Görkemli bir biçimde komşuya açılan pencere, yalnızca içeriye açılmaktadır aslında; o karmakarışık içeriye. Herakleitos’a kadar bu böyle oldu. Ephesosluyu bilmeyenler için dünya böyle yuvarlanıp gidiyor bugün de.

Zevklerimiz, esinliliğimiz, hoşnutluklarımız öylesine çoğul ki, bir iki parlak aldatıcı düşünce kırıntısı, birdenbire ele geçirebilir bizi, açlığımızı doyurabilir. Ama kısa sürede gerçek, önümüzdeki yerini alır, saltıklığın kılavuzu niteliğiyle, ve onun ardından yine yola çıkarız, fırtınalar ve boşlukla, kuşku ve üstünlük gururuyla tepeden tırnağa sarılı.

Herakleitos, herkesten çok, o büyük sorunu parçalara ayırmayı reddeden ve onu insanoğlunun eylemlerine, anlayışına ve alışkanlıklarına taşıyan kişi oldu, ateşini hafifletmeden, karmaşıklığını kesintiye uğratmadan, gizemini tehlikeye atmadan,

gençliğini ezmeden... Gerçeğin soylu olduğunu ve onu ortaya koyan imgenin tragedya olduğunu biliyordu. Özgürlüğü tanımamak ona yetmiyordu; onu kökünden koparmanın olanaksızlığını anlıyor, tiranların açgözlülüğünü körüklediğini, süreklinin tam merkezinde kan kaybettiğini ama güç kazandığını görüyordu. O güneş kartalı bakışıyla, o özel duyarlılığıyla inanmıştı bir kez, yarının gerçekliği konusunda eldeki tek kesinliğin kötümserlik olduğuna; serinlemek, korunmak ve uyumak için geldiğimiz gizin yetkin biçimi kötümserlik olduğuna.

Değişim, içimizde ve çevremizde, bağıntılı biçimde ilerler. Doğanın kanıtlarına bağlı değildir; onlara eklenir ve etkiler onları. Elinden kurtulan, gözümüzün önünde meydana gelebilecek büyümlü olayların raslantısallığıdır yalnızca: çoğunlukla nankör bir düzeni, varsıllaştırırken altüst ederler. Yazgısız algılanması, sürekli bir tehlikenin varlığı, ve sulara dalmış bir küreğe benzeyen o karanlık parçası, zamanı uyanık olmaya zorlar, bizi de onun karşısında ve el altında tutar.

Gururlu, dengeli ve kaygılı bir dehadır Herakleitos; sözcüklere döktüğü, sağlamlaştırdığı, sonra da önlerinden koşmak için hemen unuttuğu devingen zamanların içinden geçer gider ve aramızdan birilerinin içinde soluk alıp verir geçerken.

Bu elinizdeki çevirinin değeri,¹ hem felsefeyi hem de bu esin dolu Ephesoslunun düşüncesindeki şiiri yeterince aktarabilmesinde. Doğru söylemenin mi yoksa en iyi biçimde söylemenin mi önemli olduğu sorusunun bir anlamı yok burada. Okun ucunda ve havadaki izinde doğru söylerken şiir, zirvelere koşar hemen, çünkü Herakleitos'ta o yüce yükseltici güç vardır, daha baştan çarpan ve dile, kendi kendini tükettiren, o devinimi veren güç. Başkalarından kaçarken onlarla paylaşır yüceliği. Öğretisinin ötesinde zaman dışı güzellik vardır, surların üstünde olgunlaşan ama yemişinin ışınlarını başka yerlere yollayan güneş benzeri. Herakleitos, Dionysos'un ve tragedyanın ışığında, son bir şarkı ve son bir yüzleşme için öne çıkan çağdaşlığın çemberini kapatıyor. Yürüyüşü, gündüzlerimizin karanlık ve yıldırım gibi çarpan menziline varıyor. Parmağı, kısa ömürlü ve doymuş bir böcek gibi kapatıyor dudaklarımızı, o tırnağı sökülmüş işaret parmağı.

1 "Héraclite d'Ephèse" Çeviri: Yves Battistini. *Cahier d'Art*, 1948.

YAPI KREDİ YAYINLARI / YENİLERDEN SEÇMELER

Peter Ackroyd

Londra Yarıyor

Alphan Akgül

Güneş Yalnız Dirilir İstir - Oktay Rifat'ın Şiirleri Üzerine

Semra Aktunç

Yalos

Ölmek İçin Güzel Bir Gün

Filiz Ali

Yok Bir şey Acımadı Ki...

Müzik ve Müziğimizin Sorunları

Şavkar Altınel

Tetikçi Beklerken - Seçme Yazılar

Louis Aragon

Paris Köylüsü

Kate Atkinson

Geç Kapıdan Körebe

Marc Augé

Yasız Zaman-Kendi Etnolojini Yapmak

Bakkhylides

Bütün Şiirleri ve Fragmanları

Giorgio Bassani

Balıkçıl

Bart Beaty

Sanat Karşısında Çizgi Roman

Cem Behar

Kan Doluşımı, Ameliyat ve Müzik Makamları - Kantemiroğlu (1673-1723) ve Edvar'ının Sıradışı Müzikal Serüveni

Vüs'at O. Bener

Canım Tavşancığım: Ayşe Bener'e Mektuplar

Derya Bengi

50'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük

Şimdiki Zaman Beledir

Niyazi Berkes

Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları

Thomas Bernhard

Ucuza Yiyenler

Wolfgang Borchert

Ama Fareler Uurlar Geceleyin

Ian Buchanan

Jameson Jameson'ı Anlatıyor -

Kültürel Marksizm Üzerine Söyleşiler

Louis-Jean Calvet

Roland Barthes 1915-1980

Italo Calvino

Seçme Mektuplar (1945-1985)

Amerika'da Bir İyimsir 1959-1960

Edip Cansever

Yerçekimli Karanfil

Louis Ferdinand Céline

Taksitle Ölüm

Peter Finn-Petra Couvée

Jivago Vakası - Kremlin,

ÇIA ve Yasak Bir Kitabın Etrafından Dönen Savaş

Cevat Çapan

Son Duraktan Bir Önce

Burcak Çerezcioglu

Mavi Saçlı Kız 20 Yaşında

C. Cengiz Çevik

Cicero'nun Devlet'i De Re Publica Yazıları

Fazıl Hüsnü Dağlarca

Üç Okumalı Dizeler - Göründüğüm

Haydi 2 - Kaçaklar 2

Yaşamamalarda - Kaçaklar 3

Selçuk Demirel

Yazarların Yüzünden

Sen Surat Okumayı Bilir misin?

Yücel Demirel (haz.)

Atatürk - Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar

Yeliz Özyay Diniz

Evluya Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası

Mehmet Can Doğan

Camekân

Nilüfer Erdem (haz.)

Narsisizm ve Yaratıcılık

Tuncer Erdem

Gece Gelen Öyküler

Ebubekir Eroğlu

Bentler

Mümtaz Fırat

Kaybolan İzler Güneydoğu'da Geleneksel Dövme ya da Dek ve Dak

Jean-Louis Fournier

Kuzeyli Annem

Janet Frame

Soframda Bir Melek

James G. Frazer

Altın Dal - Dinin ve Folklorün Kökleri

Antonio Fusco

Her Günün Derdi Kendine

Roger Martin du Gard

Thibault'lar I

Thibault'lar II

Thibault'lar III

Witold Gombrowicz

Günlük 1953-1958

Günlük 1959-1969

Levent Çantek-Levent Gönenc

Muhalefet Defteri: Türkiye'de Mizah Dergileri ve Karikatür

Hasan Gören

Zan

John Gray

Kuklanın Ruhu - İnsan Özgürlüğüne Kısa Bir Bakış

Edith Grossman

Çeviri Neden Önemlidir?

M. Melih Güneş

Suyun Şavkı: Leipzig Bir Aile ve Nâzım Hikmet

Hermann Hesse

Klein ve Wagner

Doğan Hızlan

Şiirin Coğrafyası

Jonathan Holt

Hain

Ekmeleddin İhsanoğlu

Osmanlı Bilim Mirası

Gül İrepoğlu

Lâle-Doğada, Tarihte, Sanatta

Christopher Isherwood

Gelip Geçerken

YAPI KREDİ YAYINLARI / YENİLERDEN SEÇMELER

YAPI KREDİ YAYINLARI / YENİLERDEN SEÇMELER

Onnik Jamgocyan

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık -
Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)

Kaan İren-Çiçek Karagöz-Özgün Kasar (haz.)

Persler - Anadolu'da Kudret ve Görkem

Yaşar Kemal

Yeşil Kertenkele

Gürsel Korat

Kalenderiye

Dalgın Dağlar Çizgili San Defter - Gölgenin Canı

Tuğrul Kudatgobilik

Koç'ta Üç Nesil - Sanayi Barışına Adanmış Bir Hayat Hikâyesi

Ben Lerner

22:04

Amin Maalouf

Fransız Akademisi'ne Kabul Konuşması ve
Jean-Christophe Rufin'in Yanıtı

Henry Maguire

Bizans Saray Kültürü 829-1204

Ian McEwan

Fındık Kabağı

İlhan Mimaroglu

New York Kapı Dışı Sanatı

Lale Müldür

Kuzey Defterleri

Behçet Necatigil

Küçük Muharrir - Çocukluk ve Gençlik Yazıları

Mitolojiya

Küçük Mitolojiya Sözlüğü

Dorthe Nors

Karate Vuruşu

Maggie O'Farrell

Cehennem Sıcakları İçin Talimatlar

Ömer F. Oyal

Sürgün Ruhun Rüya Defteri

Emrah Öztürk

Anlatamıyorum

Limon Yağmuru

Ali Özuyar

Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)

Boris Leonidoviç Pasternak

İnsanlar ve Haller

Michel Crubellier-Pierre Pellegrin

Aristoteles - Filozof ve Bilme Meselesi

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin

Yüzbaşının Kızı

Maurus Reinkowski

Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri

19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı

Bir Araştırması

Stella Rimington

Açık Sır - MİS Eski Genel Direktörü'nün Otobiyografisi

Philip Roth

Portnoy'un Feryadı

Oliver Sacks

Benim Periyodik Tablom

Howard M. Sachar

Avrupa'nın Katli - 1918-1942 Siyasi Bir Tarih

Gulam Hüseyin Saedi

Bayel Ağaçları

Top

Nil Sakman

Süreyya

Sam Savage

Cam

Yorgo Seferis

Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün

Philippe Sollers

Roland Barthes'in Dostluğu

Claude Levi-Strauss

Bakmak Dinlemek Okumak

Yaban Düşünce

Hüzünlü Dönenceler

Cemal Süreya

Yabancı Yayınlar - Türk Dili Dergisi 1968-1975

Magda Szabó

İza'nın Şarkısı

Yavru Ceylan

Katalin Sokağı

Kapı

Barry Charles Tharaud

Çukurova - Yaşar Kemal Edebiyatının Temelleri

Haldun Taner

Berlin Mektupları - Viyana'nın Atlattığı Vartalar
(Gezi Notları)

Günün Adamı - Dışardakiler

Hak Dostum Diye Başlayalım Söze

Haldun Taner'in Timsahı / Selçuk Erez-Demet Taner

Haldun Taner'le Yaşamak -

100. Doğum Yılında Haldun Taner /

Kerem Karaboğa (haz.)

Bedirhan Toprak

"Gnossiennes" Uykuyla Uyku Arasında

Alain Touraine

Krizden Sonra

Michel Tournier

Düşüncelerin Aynası

Turgut Uyar

Veys

Bir Şiirden

Dünyanın En Güzel Arabistanı

Richard Yates

Sessiz Sahil

Bağımsızlık Yolu

Erdal Yıldırım

Az Mı Gittik, Uz Mu Gittik?

Yeni Vakıfların 50 Yıllık Hikâyesi

XXI. YÜZYIL KİTAPLARI

Deniz Bağrıaçık

Sorsana Bizi Sevmiş mi?

Jonathan M. Metz - Anna Kirkland (haz.)

Yeni Bir Erdeme Dönüşen Sağlığa Karşı

Binbir Gece Masalları (iki cilt)
Nutuk - Gazi Mustafa Kemal Tarafından (1927)

Sabahattin Ali
Bütün Romanları
Öyküler, Şiirler ve Oyun
Bütün Eserleri

İlhan Berk
Toplu Şiirler

Fazıl Hüsnü Dağlarca
Bütün Şiirleri 1
Bütün Şiirleri 2
Bütün Şiirleri 3

Füruzan
Toplu Öyküler
Toplu Öyküler - Toplu Romanlar

Nâzım Hikmet
Toplu Şiirler

Seyit Ali Kahraman (haz.)
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

Behçet Necatigil
Bütün Eserleri

Marcel Proust
Kayıp Zamanın İzinde (iki cilt)

Ömer Seyfettin
Bütün Hikâyeleri

Mîna Urgan
İngiliz Edebiyatı Tarihi

Tomris Uyar
Bütün Öyküleri
Bütün Yazıları

Nermi Uygur
Bütün Eserleri - I
Bütün Eserleri - II

Cemre Narin - Begüm Atakan (Haz.)
İçindekiler

Elvan Uysal Bottoni
"Mamma Mia" İtalyan Mutfağı Hakkında Çok Şey
Üzümler ve İnsanlar Toprak Ana, Bağban Baba

Sula Bozıs
İstanbul Rumlarından Yemek Tarifleri-Masal Yıllarının Mutfağı

Burak Aziz Sürük - Cengiz Çakıt
Adım Adım 62 Çorba (Türkçe ve İngilizce)
Adım Adım 62 Salata (Türkçe ve İngilizce)

Ramis Dara
Sofralara Geldi Bahar

Muhsin Doğaroğlu
Çiçekten Sofraya Balın Öyküsü

Mustafa Duman
Fındık Serdim Harmana-Türk Fındığının Öyküsü
Bahçeden İncebel Bardağa Çay

André Maalouf - Karim Haidar
Dünden bugüne Lübnan Mutfağı - Amin Maalouf'un Önsözüyle

Mina Holland
Yemek Atlası - Otuz Sekiz Mutfakta Dünya Turu

Priscila Mary Işın
Gülbeşeker - Türk Tatlıları Tarihi

Tijen İnaltong
Her Güne Bir Yemek
Mutfaktaki Yaban Anadolu'nun Yeneni Otları

M. Sabri Koz - Kemalettin Kuzucu
Türk Kahvesi (Türkçe ve İngilizce)

Emine Gürsoy Naskali (Haz.)
Kahve - Kırk Yıllık Hatırın Kitabı

Saadet Özen
Çukolata-Çikolatanın Yerli Tarihi

Ali Pasiner
Alabalıktan Zarganaya Türkiye Balıkları

Didem Şenol
Kızınız Defneyi, Oğlumuz İskorpide Ege Pazarlarından Lezzetlerle Yaratıcı Yemekler
Biraz Maya Biraz Gram - İstanbul'da Mevsim Malzemeleriyle Yemek Pişirmek

Aylin Öney Tan (Ed.)
Güneşin ve Ateşin Tadı — Gaziantep Mutfağı

Mahmud Nedim Bin Tosun (Haz. Mary Işın)
Aşçıbaşı

Artun Ünsal
Süt Uyuyunca - Türkiye Peynirleri

Ölmez Ağacın Peşinde
Nimet Geldi Ekine
"Silivrim Kaymak" Türkiye'nin Yoğurtları

Susamlı Halkanın Tılsımı
Boğazın Beş Efendisi
Benim Lokantalarım-İstanbul'dan Anadolu'ya Göz ve Damak